

Valentinas Beržiūnas*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Donaldo Trumpo tarptautinė ekonominė politika pasaulio sistemos perspektyvos požiūriu

Nuo 2016 m. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Donaldo Trumpo administracija paskelbė keletą protekcionistinių priemonių: sustabdė arba peržiūrėjo JAV dalyvavimą laisvosios prekybos susitarimuose, apmokestino dalį importo, apribojo užsienio valstybių prieigą prie aukštųjų technologijų sektoriaus ir kt. Trumpo vykdoma tarptautinė ekonominė politika išprovokavo diskusijas JAV ir visame pasaulyje. Kritikai suskubo pareikšti, kad Trumpas veda JAV į tarptautinę izoliaciją, o tai gali išprovokuoti pasaulio ekonomikos nuosmukį. Prie Trumpo kritikų stovyklos prisijungė ir užsienio valstybės. Kinija pareiškė, kad priešinsis protekcionizmui ir kovos už laisvą prekybą, o ilgametėms JAV sąjungininkėms Prancūzijai, Vokietijai ir Didžiajai Britanijai teko pripažinti, kad transatlantinė bendruomenė išgyvena sudėtingus laikus. Šiame straipsnyje ieškoma atsakymų į du klausimus: kodėl JAV prezidento administracija vykdo protekcionistinę tarptautinę ekonominę politiką ir kaip ši politika veikia transatlantinius santykius bei Lietuvos tarptautinę padėtį.

Įvadas

2016 m. JAV prezidentu išrinktas Trumpas paskelbė apie naująją šalies politikos kursą „Pirmiausia - Amerika“ (America First). Jis ne tik pažadėjo apsaugoti JAV rinką nuo importo ir nesąžiningos prekybos, kurią šalies atžvilgiu taiko kitos pasaulio valstybės, bet ir nurodė į Ameriką sugrąžinti pramoninę gamybą. Kartu Trumpas įspėjo kitas valstybes, jog joms daugiau nebus leidžiama išnaudoti JAV. Netrukus po inauguracijos Trumpas sustabdė JAV dalyvavimą Ramiojo vandenyno laisvosios prekybos sutartyje (TPP) ir nurodė Vyriausybei peržiūrėti kitus laisvosios prekybos susitarimus, tarp jų – 1994 m. sudarytą Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartį (NAFTA). 2018 m. pavasarį JAV prezidento administracija didžiausiems savo prekybos partneriams Europos Sąjungai, Kanadai ir Meksikai įvedė importo muitus plienui ir aliuminiui, o ru-

* Dr. Valentinas Beržiūnas – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro mokslo darbuotojas. Adresas korespondencijai – Šilo g. 5A, 10322 Vilnius, tel. (8 5) 212 6313, el. p. valentinas.berziunas@lka.lt

denį įsigaliojo muitai importui iš Kinijos. Trumpas pareiškė, jog tai yra atsakas į JAV taikomą nesąžiningą Kinijos prekybą ir besitęsiančias intelektinės nuosavybės vagystes.

Trumpo protekcionizmas sukėlė kritikos bangą JAV ir visame pasaulyje. Oponentai įspėjo, kad protekcionizmas stumia JAV į tarptautinę izoliaciją ir gali išprovokuoti pasaulinį ekonomikos nuosmukį. Prie Trumpo kritikų stovyklos prisijungė ir užsienio valstybės. Kinija pareiškė, kad priešinsis protekcionizmui ir kovos už laisvą prekybą, o ilgametėms JAV sąjungininkėms Vakarų Europos šalims teko pripažinti, kad transatlantinė sąjunga išgyvena krizę. Tarp JAV ir Vakarų Europos šalių kilo ginčų dėl dujotiekio „Nord Stream 2“, Irano branduolinės programos ir klimato kaitos, Prancūzijos siūlymo sukurti Europos kariuomenę ir, žinoma, muitų tarifų.

Šiuo metu tarptautinėje sistemoje vykstantys įvykiai suponuoja du klausimus: kodėl JAV vykdo protekcionistinę tarptautinę ekonominę politiką ir kaip ši politika veikia JAV santykius su kitomis pasaulio valstybėmis, tarp jų ir su ilgametėmis sąjungininkėmis Vakarų Europoje?

Per pastaruosius kelerius metus Trumpo administracijos vidaus ir užsienio politika nagrinėta ne sykį¹. Dauguma analizių buvo apžvalginio pobūdžio, t. y. jas atliekant nesivadovauta nuosekliomis teorinėmis ir metodologinėmis nuostatomis. Vis dėlto galima išskirti tam tikras vyraujančias mokslines prieigas: pirmoji – Užsienio politikos analizės (UPA), antroji – Tarptautinės politinės ekonomijos (TPE) prieiga.

UPA metodus taikantys mokslininkai užsiima sprendimų priėmėjų veiksmų ir juos lemiančių veiksnių analize. Aiškinamasi, kaip individų priimamus sprendimus veikia jų psichologija ar bendrai vidaus politika². Reinhardas Wolfas, nagrinėdamas Trumpo politinius sprendimus, atkreipė dėmesį į JAV lyderio charakterį. Anot jo, Trumpas yra „narcizas“, siekiantis pripažinimo ir pagarbos. Tai veikia jo požiūrį į JAV vietą pasaulyje – „Jis (Trumpas – V. B.) jaučiasi įžeistas, nes kitos pasaulio valstybės negerbia Amerikos. Trumpo tikslas yra atkurti JAV įvaizdį. Tam skirta „Pirmiausia - Amerika“ programa“³.

Vis dėlto, norint suvokti ir paaiškinti Trumpo sprendimus, individo lygmens nepakanka. Pažymėtina, kad „Pirmiausia - Amerika“ programa nėra unikali. Joje atsispindi dešinysis populizmas, o ši ideologija yra populiari ne tik JAV, bet ir kitose Vakarų demokratijose: Vengrijoje, Lenkijoje, Prancūzijoje

¹ Schweller Randall, „Three Cheers for Trump's Foreign Policy“, *Foreign Affairs* 97 (5), 2018, p. 133–143; Ikenberry John G., „The Plot Against American Foreign Policy“, *Foreign Affairs* 96 (3), 2017, p. 2–9; Irwin Douglas A., „The False Promise of Protectionism“, *Foreign Affairs* 96 (3), 2017, p. 45–56 ir kt.

² Ashcroft Anton, „Donald Trump: Narcissist, Psychopath or Representative of people?“, *Psychotherapy and Politics International* 14 (3), 2016, p. 217–222; Wolf Reinhard, „Donald Trump's Status-Driven Foreign Policy“, *Survival: Global Politics and Strategy* 59 (5), 2017, p. 99–116 ir kt.

³ Wolf R., p. 100.

ir Didžiojoje Britanijoje. Dešinieji populistai sako esantys už valstybės paramą nacionaliniam verslui, nacionalinių rinkų apsaugą, darbo migrantų judėjimo apribojimus, globalizacijos procesų stabdymą ir t. t. Atsižvelgiant į šių idėjų paplitimą, galima tvirtinti, kad egzistuoja tam tikros struktūrinės priežastys, lėmusios antiimigracinės ir antiglobalistinės retorikos populiarumo augimą Vakaruose. Be to, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad izoliacionizmo apraiškų JAV politikoje būta gerokai iki Trumpo prezidentavimo. XX a. 8 deš., susidūrusios su po karo atsigavusių Japonijos ir Vokietijos ekonomine konkurencija, JAV taip pat pasitelkė protekcionistines priemones, kad apgintų savo ekonominius interesus. Tuo laikotarpiu, Roberto Gilpino žodžiais tariant, JAV virto „gruobonišku hegemonu“, savanaudiškai išnaudojančiu dominuojančią poziciją pasaulio sistemoje savo poreikiams patenkinti⁴. Taigi protekcionistinė politika nėra tik Trumpo sampratos ar požiūrio padarinys.

TPE atstovai užsiima politinių ir ekonominių santykių sąveikos atskirose valstybėse bei jų tarpusavio santykių analize. Siekdami paaiškinti Trumpo protekcionizmą, jie dažniausiai pasitelkia merkantilizmą⁵. Reikia pripažinti, kad merkantilizmo nuostatos sutampa su Trumpo ideologine pozicija bei paaiškina kai kuriuos sprendimus. JAV lyderis ne sykį savo kalbose minėjo esantis už protekcionizmą, pabrėždamas, jog pasaulyje vyksta arši ekonominė kova tarp valstybių⁶. Vis dėlto, vertinant Trumpo administracijos sprendimų visumą, sudėtinga teigti, kad būtų kaip nors varžomas JAV dalyvavimas globalioje ekonomikoje, net jei tai neatitinka Amerikos ekonominių interesų. Tokiu būdu atsiskleidžia merkantilistinio aiškinimo trūkumas. Pabrėždami, kad ekonomika yra subordinuota politikai, merkantilizmo paradigmos atstovai linkę laikyti valstybes savarankiškoms priimti su tarptautine ekonomine politika susijusius sprendimus. Nepaisoma to, kad globaliojoje ekonomikoje egzistuoja reikšmingų struktūrinių apribojimų (pvz., ekonominė tarpusavio priklausomybė, įvairios tarptautinės gamybos grandinės ir t. t.), kurie varžo valstybių veikimo laisvę. Neatsižvelgiant į tai, neįmanoma paaiškinti ne tik JAV, bet ir kitų pasaulio valstybių vykdomos tarptautinės ekonominės politikos.

Straipsnyje pristatoma tarptautinės ekonominės sistemos struktūrinio poveikio Trumpo administracijos vykdomai tarptautinei ekonominei politikai analizė, grindžiama pasaulio sistemos (World-system) perspektyva, kurią

⁴Jackson Robert, Sørensen Georg, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford: Oxford University Press (6-as leidimas), 2016, p. 181.

⁵Patrick Stewart M., „Trump and World Order: The Return of Self-Help“, *Foreign Affairs* 96 (2), 2017, p. 52–57; Ikenberry J. G., 2017 ir kt.

⁶Franck Thomas, „Trump doubles down: 'Trade wars are good, and easy to win'“, CNBC, 2018-03-02 (<https://www.cnbc.com/2018/03/02/trump-trade-wars-are-good-and-easy-to-win.html>); žiūrėta 2019-04-01).

XX a. 6 deš. išplėtojo amerikiečių sociologas Immanuelis Wallersteinas⁷ ir kiti tyrėjai. Remiantis šia perspektyva, formuluojama pagrindinė straipsnio tezė: Trumpo protekcionizmas – natūrali JAV reakcija į santykinės ekonominės galios pusiausvyros pokyčius pasaulinėje kapitalistinėje ekonomikoje (pasaulio sistemoje). Stiprėjantys naujieji pasaulinės ekonominės sistemos galios centrai (Kinija ir kitos Pietryčių Azijos šalys) ir konkurencija su senaisiais (Vakarų Europa, Japonija ir Pietų Korėja) bei nacionalinės pramoninės gamybos nuosmukis mažina JAV santykinę ekonominę galią globaliojoje ekonominėje sistemoje. Kadangi gamybos grąžinimas į JAV – sunkiai įgyvendinamas uždavinys, Trumpo administracija yra priversta ieškoti alternatyvių priemonių, galinčių padėti pristabdyti ekonominę JAV „periferizaciją“. Viena iš tokių priemonių – protekcionistinė tarptautinė ekonominė politika. Taigi šio tyrimo tikslas yra išanalizuoti JAV vykdomą protekcionistinę tarptautinę ekonominę politiką ir atskleisti ją lemiančius struktūrinės prigimties veiksnius.

Pastaruoju metu Pasaulio sistemos perspektyva taikoma nagrinėjant klausimus, susijusius su JAV hegemonija⁸ ir Pietryčių Azijos regiono valstybių santykinės ekonominės galios augimo poveikiu pasaulio sistemos struktūrai⁹. Vis dėlto šiose sociologinėse ir ekonominėse studijose trūksta dėmesio tarptautinių santykių analizei. Straipsnyje minėti tyrimai papildomi naujomis įžvalgomis, pabrėžiant politinių sprendimų analizės reikšmę. Taip pat siekiama parodyti, kad aiškinant valstybių elgesį tarptautinėje sistemoje neįmanoma neatsižvelgti į geoekonominę konjunktūrą.

Pirmojoje straipsnio dalyje apžvelgiama pasaulio sistemos teorija ir formuluojamos teorinės prielaidos valstybių vykdomą tarptautinę ekonominę politiką lemiančių struktūrinės prigimties veiksnių tyrimui. (Straipsnyje neketinama pateikti išsamios pasaulio sistemos teorijos apžvalgos. Aptariamai tik tie teoriniai elementai, kurie yra reikšmingi analizuojant pasirinktąjį atvejį.) Antrojoje dalyje atskleidžiama, kaip santykinės ekonominės galios pusiausvyros pokyčiai veikia

⁷ Wallerstein Immanuel, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press, 1974; Wallerstein I., „Patterns and Perspectives of the Capitalist World-Economy“, *Contemporary Marxism* 9, 1984, p. 59–70; Wallerstein I., *The Capitalist World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

⁸ Chase-Dunn Christopher, Jorgenson Andrew K., Shoon Lio, „The Trajectory of the United States in the World-System: a quantitative reflection“, *Sociological Perspectives* 48 (2), 2005, p. 233–254; Known Roy, „Hegemonies in the World-System: an Empirical assessment of hegemonic sequences from the 16th to 20th Century“, *Sociological Perspectives* 54 (4), 2011, p. 593–617; Boswell Terry, Sweat Mike, „Hegemony, Long Waves, and Major Wars: A Times Series Analysis of Systemic Dynamics 1496-1967“, *International Studies Quarterly* 35, 1991, p. 123–149 ir kt.

⁹ Karataşlı Şahan Savaş, „The Capitalist World-economy in the Longue Durée: Changing Modes of the Global Distribution of Wealth, 1500-2008“, *Sociology of Development* 3 (2), 2017, p. 163–196; Grell-Brisk Marilyn, „China and global economic stratification in an interdependent world“, *Palgrave Communications* 3, 2017 (<https://www.nature.com/articles/palcomms201787>; žiūrėta 2019-06-21) ir kt.

JAV padėtį pasaulio sistemoje ir, savo ruožtu, Trumpo administracijos tarptautinės ekonominės politikos kryptį. Straipsnio pabaigoje aptariamas JAV vykdomos protekcionistinės tarptautinės ekonominės politikos poveikis transatlantiškiems santykiams ir Lietuvos tarptautinei padėčiai ir saugumui.

1. Pasaulio sistemos struktūra ir dinamika

Pasaulio sistema yra hierarchiška, o jos ekspansija visada bus nevienoda ir netolygi – „Stipriausios pasaulio šalys varžosi tarpusavyje, siekdamos pagerinti arba apsaugoti savo pozicijas, o neišsivysčiusios valstybės tampa labiau išsivysčiusių ekonominės ekspansijos aukomis“¹⁰.

Atsižvelgiant į tarptautinį hierarchinį darbo pasidalijimą globalinėje ekonominėje sistemoje, galima nustatyti valstybės padėtį pasauliniame kapitalizmo tinkle. Tradiciškai skiriamos dvi geoekonominės zonos, kurios apima skirtingas geografines erdves ir valstybes: „branduolio“ (core) ir „periferijos“ (periphery). Taip pat skiriamos dvi tarpinės geoekonominės zonos, t. y. „pusiau branduolio“ (semi-core) ir „pusiau periferijos“ (semi-periphery). „Į pirmąsias iš „branduolio“ iškeliami lengvosios sudėtingos (pvz., elektronika) ir sunkiosios sudėtingos (pvz., mašinos) produkcijos gamyba, „branduolio“ šalyse paliekant tyrimų, eksperimentinės plėtros ir tarptautinių gamybos grandinių koordinavimo funkcijas atliekančius padalinius. „Pusiau periferijos“ šalių eksporte šiuo metu svarbiausią vaidmenį vaidina sunkioji paprastoji (metalai, neorganinės ir sintetinės cheminės pramonės produktai) ir lengvoji paprastoji (tekstilė, maisto pramonės ir odos gaminiai) produkcija.“¹¹

Pastaruoju metu pasaulio sistemos perspektyvos atstovai diskutuoja, kiek geoekonominių zonų šiuo metu sudaro pasaulio sistemos struktūrą ir kaip šias zonas konceptualizuoti?¹² Straipsnyje bus remiamasi Wallersteino pasiūlytu trijų zonų („branduolio“, „periferijos“ ir „pusiau periferijos“) modeliu.

¹⁰ Norkus Zenonas, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 194–195, *op cit.*

¹¹ Norkus Z., „Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos* 29, 2015, p. 1–10, (<https://doi.org/10.15388/LIS.2012.0.7440>; žiūrėta 2019-02-15), *op cit.*

¹² Mahutga Matthew C., „The Persistence of Structural Inequality? A Network Analysis of International Trade, 1965–2000“, *Social Forces* 84 (4), 2006, p. 1863–1889; Nemeth Roger J., Smith David A., „International Trade and World-system Structure: A Multiple Network Analysis“, *Review (Fernand Braudel Center)* 8 (4), 1985, p. 517–560; Snyder David, Kick Edward L., „Structural Position in the World-system and Economic Growth, 1955–1970: A Multiple-network Analysis of Transnational Interactions“, *American Journal of Sociology* 84, 1979, p. 1096–1126; Arrighi Giovanni, Drangel Jesica, „Stratification of the World-economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone“, *Review (Fernand Braudel Center)* 10 (1), 1986, p. 9–74; Sanderson Stephen K., „World-system Analysis after Thirty Years: Should It Rest in Peace?“, *International Journal of Comparative Sociology* 46 (3), 2005, p. 179–213 ir kt.

1.1. Geoekonominės zonos

„Branduoliui“ priklauso ekonomiškai pajėgiausios pasaulio valstybės, kurių bendrojo vidaus produkto (BVP) dalis, tenkanti vienam gyventojui, yra didžiausia pasaulyje, gyvenimo standartai – aukščiausi, o darbuotojai – kvalifikuočiausi. „Branduolio“ valstybės turi sukaupusios daugiausiai kapitalo, kadangi gamina ir eksportuoja technologiškai pažangią bei tarptautinėse rinkose itin konkurencingą aukštųjų technologijų pramonės (high-tech) produkciją. Kadangi ši produkcija santykinai brangi, „branduolio“ valstybių gyventojai uždirba ir vartoja daugiausiai. Ekonominė galia leidžia „branduolio“ valstybėms dominuoti karinėje sferoje.

„Periferijai“ priklausančios šalys daugiausiai gamina ir eksportuoja santykinai pigią pramoninę ir žemės ūkio produkciją arba žaliavas, o iš „branduolio“ išsigyja brangią aukštųjų technologijų pramoninę produkciją. Šis netolygumas lemia žemus atlyginimus ir dideles kainas „periferijai“ priklausančiose šalyse, gyventojų emigraciją į „branduolį“ ar „pusiau periferiją“.

„Pusiau periferijos“ šalys užima tarpinę poziciją tarp „branduolio“ ir „periferijos“. Jos gamina ir eksportuoja tiek žemesnės pridėtinės vertės industrinius gaminius (pvz., elektronikos įtaisus, mašinas arba kitus įrenginius ir t. t.), tiek aukštesnės (pvz., metalus, neorganinės ir sintetinės chemijos pramonės produktus, tekstilę, maisto, odos gaminius ir t. t.) arba yra žaliavų tiekėjos „branduoliui“¹³. Dalis „pusiau periferijos“ valstybių taip pat atlieka regioninių prekybos arba finansų centrų vaidmenį. Jų užduotis – pervesti viršpelnius į „branduolį“ ir administruoti „branduolio“ investicijas „periferijoje“¹⁴.

Pažymėtina, jog kai kurių valstybių priklausomybė konkrečiai geoekonominėi zonai yra sąlyginė. Skirtingi didelių ir tranzicijoje iš vienos geoekonominės zonos į kitą esančių valstybių regionai gali priklausyti įvairioms geoekonominėms zonoms. Pavyzdžiui, vakariniai Kinijos regionai atitinka „pusiau periferijos“, o rytiniai regionai – „branduolio“ valstybių išsivystymo lygį. „Pusiau periferijos“ valstybe Kiniją galima laikyti nebent tuo atveju, jei išvestume vidurkį tarp visų šalies regionų.

¹³ Shannon Thomas, *An Introduction to the World-System Perspective*, Radford University: Westview Press (2-asis leidimas), 1996, p. 27–29.

¹⁴ *Ibid.*, p. 36–37.

1.2. Ekonominiai ir politiniai santykiai pasaulio sistemoje

Pasaulio sistemos paradigma remiasi marksistiniu požiūriu, pabrėžiančiu deterministinių materialijų (ekonominių) veiksnių vaidmenį socialiniame pasaulyje, todėl nuo šių veiksnių dera pradėti skirtingoms geoekonominėms zonoms priklausančių valstybių santykių apžvalgą.

Ekonominiai santykiai pasaulio sistemoje yra išnaudotojiški, nes kapitalistinėje pasaulinėje ekonomikoje vyksta netolygūs mainai. „Periferijos“ šalys gamina ir eksportuoja žemos pridėtinės vertės gaminius, kurių konkurencingumą pasaulinėse rinkose užtikrina pigi darbo jėga, o iš „branduolio“ įsigyja aukštos pridėtinės vertės produkciją, gaminamą kvalifikuotų ir gerai apmokamų „branduolio“ šalių samdomų darbuotojų. Susidaręs skirtumas (viršpelniai) lieka „branduolyje“¹⁵. Dėl to „branduolys“ verčia „periferiją“ dalyvauti netolygiuose mainuose. Tam „branduolio“ valstybių pramoninis, prekybinis ir finansinis kapitalas (ekonominis „galios blokas“) pasitelkia šalies ekonominę ir karinę galią bei politinę įtaką. „Branduolys“ gali užkariauti ir tiesiogiai valdyti „periferiją“ (ši praktika vyravo kolonializmo laikotarpiu) arba remtis „klientinių“ valstybių tinklu (ši praktika paplitusi šiuo metu).

Sukaupiti viršpelniai sudaro prielaidas „laikiniai išspręsti vidines labiausiai išsivysčiusių („branduolio“ – V. B.) šalių socialines bei ekonomines problemas. Pirma, kolonijos ir pusiau kolonijos – papildomos pramonės produkcijos realizavimo rinkos, kurių egzistavimas leidžia švelninti perprodukcijos krizes ir neutralizuoti kapitalizmui dėl gamybos techninės pažangos esą būdingą nuolatinių nedarbo augimą. Antra, pigios darbo jėgos išnaudojimas bei žaliavų šaltinių monopolizavimas leidžia išsivysčiusių šalių kapitalistams daryti nuolaidas savo šalių darbininkajai, kvalifikuotąją jos dalį paversti „darbininkų aristokratija“¹⁶.

„Nuolaidos“ reiškia, kad „darbininkams aristokratams“ (arba samdomiems „branduolio“ šalių darbuotojams) suteikiamos politinės teisės, kurių dėka šios klasės atstovai gali reikalauti iš valstybės (arba vietos kapitalistų) aukštesnių socioekonominės gerovės standartų. Kadangi „branduolio“ šalys yra sukaupusios pakankamai kapitalo, jos gali patenkinti šiuos reikalavimus perskirstydamos kapitalą per įvairias socialines programas. Tai sumažina socioekonominės priešpriešas „branduolio“ šalyse – samdomi „branduolio“ darbuotojai nėra suinteresuoti priešintis esamai socioekonominėi sistemai, nepaisant to, kad ši jų atžvilgiu išlieka išnaudotojiška. Jie palaiko valstybę ir jų

¹⁵ Wallerstein I., 1984, p. 61.

¹⁶ Norkus Z., 2008 m., p. 195, *op. cit.*

gretose susidaro sąlygos atsirasti nacionalizmui¹⁷. Be to, samdomi „branduolio“ darbuotojai nėra suinteresuoti susivienyti su „periferijos“ darbininkais, nes pastarųjų išnaudojimas užtikrina santykinai aukštą jų gerovės lygį¹⁸.

„Periferijos“ „galios bloką“ sudaro žemvaldžiai arba išteklių pramonės atstovai, biurokratai bei kariuomenės atstovai. Pagrindinis jų tikslas – išlaikyti kuo žemesnį darbo jėgos apmokestinimo lygį, kadangi užtikrinant „periferijoje“ pagamintos produkcijos ir išgaunamų žaliavų konkurencingumą tarptautinėse rinkose pagrindinį vaidmenį vaidina žema šios produkcijos kaina. „Periferijos“ „galios blokas“ taip pat suinteresuotas išlaikyti „periferiją“ tarptautiniame kapitalizmo tinkle, nes buvimas jame leidžia realizuoti produkciją ir akumuliuoti pelną. Tiesa, iš mainų su „branduoliu“ gaunama ekonominė nauda yra nepakankama, kad „periferijos“ „galios blokas“ galėtų patenkinti netgi ribotus vietos darbininkų ekonominius reikalavimus¹⁹. Tam, kad darbininkai nesukiltų, jų atžvilgiu „taikomos politinės represijos ir įvairios neekonominės prievartos formos“²⁰. Tai lemia, kad „periferijos“ šalys yra politiškai nestabilios ir dažniausiai valdomos karinių diktatūrinių režimų, siekiančių užgniaužti bet kokią pasipriešinimą²¹.

„Pusiau periferijos“ šalys su „periferija“ (ekonomiškai ir politiškai) sąveikauja kaip „branduolys“, o su „branduoliu“ – kaip „periferija“. Taip yra dėl to, kad jos turi tiek „periferinio“ (peripheral-like), tiek „branduolio“ tipo (core-like) industrijos. Pavyzdžiui, Rusija gamina ir į „periferijos“ valstybes eksportuoja santykinai pigią (lyginant su „branduolio“ valstybių), tačiau technologiškai pažangią ginkluotę. O į „branduolį“ (Vakarų Europą) Rusija eksportuoja energetines žaliavas ir santykinai žemos pridėtinės vertės industrinę produkciją. Taigi Rusiją galima priskirti „pusiau periferijos“ zonai. „Branduolizuota“ pramonė pusiau periferijos šalyse atsiranda tuomet, kai dėl pernelyg didelių gamybos kaštų ir smunkančių produkcijos kainų tam tikrų produktų gamyba praranda pelningumą „branduolyje“, dėl to iškeliamą į tas geoekonominės zonas, kuriose darbo jėga yra pigesnė. Pažymėtina, kad „branduolio“ tipo pramonė yra svarbus „pusiau periferijos“ šalis charakterizuojantis bruožas. Nuo šio tipo industrijos plėtros priklauso „pusiau periferijos“ šalių „judėjimas“ pasaulio sistemoje (detaliau dinamikos pasaulio sistemoje aspektas bus aptartas kitame poskyryje).

„Pusiau periferija“ absorbuoja įtampą pasaulio sistemoje, kurią sukuria „branduolio“ „periferijos“ atžvilgiu vykdomas ekonominis ir politinis spaudi-

¹⁷ Wallerstein I., 1984, p. 69.

¹⁸ Shannon Th., 1996, p. 35.

¹⁹ *Ibid.*, 1996, p. 38.

²⁰ Norkus Z., 2015, *op. cit.*

²¹ Shannon Th., 1996, p. 36, 38, 42–43.

mas. Šių šalių pagrindinis uždavinys yra apsaugoti pasaulio sistemą nuo polarizacijos. „Pusiau periferijos“ valstybės nėra suinteresuotos susivienyti su „periferija“, nes pačios ją eksploatuoja, o tarpininkavimas tarp „branduolio“ ir „periferijos“ leidžia šiems šalims akumuliuoti kapitalą ir jį investuoti į aukštesnės pridėtinės vertės industrijos plėtrą.

Vis dėlto, remiantis Wallersteinu, tai nereiškia, kad „pusiau periferijos“ ir „branduolio“ tikslai sutampa. Priešingai, „pusiau-periferijos“ valstybės siekia išlaikyti kuo įmanoma didesnę savarankiškumą nuo „branduolio“, kitaip jos bus pernelyg smarkiai išnaudojamos ir rizikuos nusmukti į „periferiją“. Be to, kuo didesnę savarankiškumą turi „pusiau-periferijos“ valstybės, tuo sėkmingiau jos gali vykdyti „branduolio“ tipo industrijos plėtrą, o tai yra sąlyga joms pakilti į „branduolio“ zoną.

„Pusiau periferijos“ valstybių samdomų darbuotojų ekonominės gerovės lygis – aukštesnis už „periferijos“ darbininkų. Jiems yra suteiktos ribotos politinės teisės, todėl politinės santvarkos šiose šalyse varijuoja nuo autoritarinių režimų iki „formalių demokratijų“, kuriose dominuoja biurokratinio-politinio elito nariai ir saugumo struktūrų atstovai. Vis dėlto „pusiau periferijos“ šalyse netrūksta įtampų, kurias išprovokuoja netolygus kapitalo pasiskirstymas visuomenėje ir nesutampantys skirtingų kapitalo grupių interesai. Konfliktai kyla tiek tarp „periferinio“ ir „branduolinio“ ūkio sektorių atstovų (dėl įtakos valstybės politikai), tiek tarp minėtų pramonės šakų darbuotojų (dėl ribotų ekonominių išteklių pasiskirstymo)²².

1.3. Dinamika pasaulio sistemoje

1.3.1. Pakilimai ir nuosmukiai pasaulio sistemoje

Aukščiausią pakopą tarptautiniame kapitalizmo tinkle užima valstybės, plėtojančios ir industrijoje pritaikančios pažangiausias (aukštųjų technologijų pramonės) technologijas. Šis aspektas susijęs su dinamika pasaulio sistemoje. Jei iš kurios nors „branduolio“ šalies į „pusiau periferiją“ iškeliamą industrija, ilgainiui su ja iškeliauja kapitalas, mokesčiai, kvalifikuota darbo jėga ir technologinis potencialas. Tokia „branduolio“ valstybė susiduria su ekonominės „periferizacijos“ pavojumi. Siekdamas to išvengti, „branduolio“ šalys vykdo aukštųjų technologijų (high-tech) industrijos plėtrą ir siekia apsaugoti šią ūkio šaką nuo kitų

²² Chase-Dunn Ch., *Global Formation: Structures of the World-Economy*, Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1989, p. 121–129, 213–214.

šalių konkurencijos, pvz., valstybės gali riboti strategiškai reikšmingų gamybos technologijų eksportą į užsienį, drausti užsienio investicijas į savo aukštųjų technologijų gamybos sektorių arba imtis kitų protekcionistinių priemonių.

Dinamiką pasaulio sistemoje taip pat gali lemti tarp „branduolio“ šalių kilęs konfliktas (pasaulinis karas), kuris sutrikdo galių pusiausvyrą, pvz., po karo viena iš „branduolio“ valstybių gali tapti pasaulio sistemos hegemonu, o kita šio statuso netekti. Christopherio Chase'o-Dunn'o teigimu, karinis konfliktas atlieka treją struktūruojančią funkciją. Pirma, karas kyla, kai viena iš „branduolio“ valstybių bando įsigalėti pasaulio sistemoje, o kitos siekia užkirsti tam kelią. Nors iki šiol nė vienai „branduolio“ valstybei nepavyko absoliučiai įsigalėti pasaulyje, po karo viena iš jų gali laikinai tapti pasaulio sistemos hegemonu. Antra, valstybės gali pasinaudoti karu, kad pagerintų savo padėtį tarptautiniame kapitalizmo tinkle. Po karo pasaulio sistemoje susiformuoja nauja tarpvalstybinė galios struktūra – iškyla nauji ekonominiai galios centrai, o senieji patiria nuosmukį. Trečia, karas perstruktūruoja „branduolio“ ir „periferijos“ ryšius. Per praėjusius kelis šimtmečius pasaulis išgyveno ne vieną konfliktą – nuo karų dėl įtakos kolonijose ar „klientinėse“ valstybėse iki nesutarimų dėl prekybos ir t. t. Tiesa, Chase'as-Dunn'as priduria, kad šiuo metu karas tarp „branduolio“ šalių mažai tikėtinas. Konfliktus tarp „branduolio“ valstybių eliminuoja aktyvi šių šalių ekonominė ekspansija į „periferiją“²³.

Dinamika („branduolyje“) priklauso nuo to, kokią geografinę erdvę tam tikru laikotarpiu apima tarptautinis kapitalizmo tinklas. Taip pat svarbu yra tai, ar kylančios naujosios ekonominės galios gali laisvai naudotis senųjų kapitalo ištekliais bei gamybos technologijomis. Pavyzdžiui, Wallersteinas pažymi, jog JAV ir Vokietijos santykinės ekonominės galios augimas pasaulio sistemoje būtų daug lėtesnis, jei ne XIX–XX a. sparčiai vykęs kolonizacijos procesas ir tai, kad minėtos valstybės galėjo laisvai naudotis Didžiosios Britanijos kapitalu bei turėjo prieigą prie britų išvystytų gamybos technologijų²⁴.

„Pusiau periferijai“ priklausančios valstybės gali nusmukti į „periferijos“ zoną, jei bus pernelyg smarkiai išnaudojamos „branduolio“ šalį. Tačiau jos gali pakilti į aukštesnį lygmenį, jei perima iš „branduolio“ šalių tam tikrą industrinę gamybą, apsaugo ją nuo „branduolio“ produkcijos importo konkurencijos ir išplėtoja į pažangesnę. Tam, kad ši strategija duotų rezultatų, „pusiau periferijos“ šalys turi įgyti kuo įmanoma didesnę savarankiškumą nuo „branduolio“ valstybių²⁵.

²³ *Ibid.*, 1989, p. 159–161, 243–245.

²⁴ Shannon Th., 1996, p. 148.

²⁵ Wallerstein I., 1979, p. 70–71.

Aiškindami, kaip daliai „pusiau periferijos“ šalių, pvz., Taivanui ir Pietų Korėjai, pavyko tapti ekonomiškai savarankiškoms, pasaulio sistemos perspektyvos atstovai išskyrė dvi – išorines (tarptautines) ir vidaus – aplinkybes. Pirmuoju atveju svarbi geopolitinė padėtis, susiklosčiusi tam tikru istorijos laikotarpiu. Pavyzdžiui, siekdamas neleisti plisti komunizmui, JAV po Antrojo pasaulinio karo dėjo pastangas industrializuoti Pietų Korėją ir Taivaną. Šioms Pietryčių Azijos regiono valstybėms ne tik buvo leista vykdyti savarankišką ekonominę politiką, bet ir sudarytos išskirtinės sąlygos realizuoti savo produkciją JAV rinkoje²⁶.

Vertindamas vidaus aplinkybes, Wallersteinas pažymi, kad istoriškai sėkmingiau ekonomiškai vystėsi tos „pusiau-periferijos“ šalys, kuriose ilgai nei įsivyravo industrinis kapitalas, išstūmęs į eksportą orientuotas („periferines“) ūkio šakas (pvz., žemės ūkio, išteklių gavybos ir t. t.). Pažymima, kad pramoninio sektoriaus atstovų dominuojamos valstybės linkusios aktyviau ginti savo rinkas (pvz., iš „branduolio“ valstybių jos importuoja tik tiek technologijų ar įrangos, kiek reikia industrializacijai vykdyti, o prabangos prekių importas yra ribojamas). Taip pat jos išveža mažiau žemės ūkio produkcijos ir kitų išteklių į „branduolį“, todėl gali nukreipti juos į vidaus rinką bei taip užtikrinti santykinai žemas maisto produktų bei kitų išteklių kainas. Tai, Wallersteino teigimu, suteikia papildomą impulsą pramonės plėtrai. Pagaliau industrinio kapitalo dominuojamose valstybėse žemės ūkiui taikomi didesni mokesčiai, o gautos įplaukos panaudojamos tolesnei industrializacijai ir naujų technologijų vystymui bei taikymui gamyboje.

1.3.2. Hegemono ciklas

Tarptautinių santykių ir kitose disciplinose nėra bendro požiūrio, kaip konceptualizuoti hegemoną²⁷. Remiantis Wallersteinu, pasaulio sistemos hegemonu laikoma stipriausia „branduolio“ valstybė, kurios pramonės, prekybos ir finansų kompanijos dominuoja globaliai²⁸.

Pramoninis pranašumas reiškia, kad valstybės hegemonės industrija pagamina didžiąją dalį technologiškai pažangiausios produkcijos, kurią pa-

²⁶ Chirot Daniel, *Social Change in the Modern Era*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1986, p. 124–126.

²⁷ Known R., 2011, p. 594–595.

²⁸ Wallerstein I., „World-System Analysis: Theoretical and Interpretative Issues“, in *World-System Analysis: Theory and Methodology*, (red. Hopkins T., Wallerstein I., Bach R., Chase-Dunn Ch. ir Mukherjee R.), Beverly Hills, CA: Sage, 1982, pp. 91–103, p. 62.

saulinėse rinkose šalis gali realizuoti palankiausiomis kainomis. Dominavimas prekyboje reiškia, kad valstybė hegemonė kontroliuoja „branduolio“ šalių tarptautinę prekybą, t. y. jos transporto ir prekybos kompanijos (pvz., laivybos, komercinio draudimo arba didmeninės prekybos) užima didžiąją dalį pasaulinės rinkos. Pagaliau vyravimas globaliame finansų sektoriuje reiškia, kad šalies hegemonės sukauptas kapitalas yra pagrindinis tarptautinių investicijų šaltinis ir ji yra didžiausia finansinių paslaugų teikėja pasaulio šalims. Šalies hegemonės finansų institucijos kontroliuoja tarptautinį kreditavimą, nustato pasaulines palūkanų normas ir valiutų kursus, jos nacionalinė valiuta yra rezervinė, naudojama tarptautiniuose prekybos sandoriuose bei atliekant pasaulines finansines operacijas. Remiantis Wallersteinu, nuo XVII a. hegemonų kriterijus atitiko trys valstybės: Nyderlandai (1620–1650, 1672 m.), Didžioji Britanija (1815–1850, 1873 m.) ir JAV (1945–1967 m.)²⁹. Tiesa, pastaruoju metu tarp pasaulio sistemos perspektyvos atstovų vyksta diskusija, ar ankstesni hegemonai (Nyderlandai ir Didžioji Britanija) prilygo JAV? Taip pat yra teigiančių, kad ir daugiau valstybių (pvz., Portugalija) praityje atitiko hegemono statusą³⁰. Pagaliau ginčijamasi dėl to, ar santykinė JAV ekonominė galia iš tiesų mažta?³¹ Vis dėlto yra kriterijų, dėl kurių sutariama. Vienas jų – „branduolio“ šalis, pasiekusi hegemoniją, ši statusą išlaiko santykinai trumpą laiką.

Laikotarpį nuo valstybės tapimo hegemonu iki nuosmukio pasaulio sistemos paradigmos atstovai vadina „hegemono ciklu“. Wallersteinas ši ciklą dar suskirsto į keturis etapus: pirmasis – „pakilimo“ (ascending hegemony); antrasis – „pergalės“ (hegemonic victory); trečiasis – „brandos“ (hegemonic maturity); ketvirtasis – „nuosmukio“ (hegemonic decline)³². Pirmajame etape senasis hegemonas praranda ekonominį ir karinį pranašumą, o likusios „branduolio“ valstybės pradeda varžytis tarpusavyje, kuri iš jų pakeis senąją hegemoną. (Šio etapo pabaigoje gali kilti karas tarp „branduolio“ valstybių.) Antrajame etape viena iš „branduolio“ valstybių įgyja ekonominį ir karinį pranašumą bei tampa naujuoju hegemonu. Trečiajame etape naujasis hegemonas įgyja absoliučią arba „pilną“ (full) hegemoniją. Ketvirtajame etape hegemono ekonominė ir karinė galia mažta ir jis pamažu praranda dominuojančią poziciją tarp kitų „branduolio“ šalių. Galingiausios pasaulio valstybės vėl varžosi tarpusavyje, kuri iš jų pakeis senąją hegemoną³³.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Known R., 2011, p. 593–602.

³¹ P vz., Wohlforth William C., „The Stability of a Unipolar World“, *International Security* 24 (1), 1999, p. 5–41.

³² Shannon Th., 1996, p. 137.

³³ *Ibid.*

Wallersteino teigimu, šalis, siekianti tapti hegemonu, turi atitikti tam tikrus kriterijus. Pirma, ji privalo pasinaudoti naujomis ekonominėmis galimybėmis, kurių atsiradimui prielaidas sudaro palanki geografinė padėtis, išteklių prieinamumas, efektyvus ekonominės veiklos organizavimas ir politinė strategija, kurios pagrindinis elementas – valstybės ir nacionalinių kapitalistų klasės konsensusas. (Konsensusas reiškia, kad tiek valstybė, tiek kapitalistų klasė turi norėti siekti hegemonijos.) Antra, potencialus pasaulio sistemos hegemonas privalo būti stiprus (powerfull), kitaip šaliai nepavyks įveikti vidaus ir išorės pasipriešinimo³⁴. Tiesa, Wallersteinas akcentuoja, kad stipri valstybė nereiškia, jog ji yra militarizuota, centralizuota arba turi pajėgų ir autonomišką biurokratinį aparatą. Svarbiausia, kad tarp valstybinio aparato ir nacionalinių kapitalistų klasės atstovų egzistuotų stiprus aljansas³⁵.

Nuosmukio fazėje hegemonas iš pradžių praranda industrinį pranašumą, tuomet užleidžia dominuojančias pozicijas pasaulio prekybos ir galiausiai finansų srityse. Galima išskirti kelias priežastis, kodėl valstybė, tapusi pasaulinės kapitalistinės ekonomikos hegemonu, neišvengiamai patiria nuosmukį. Pirma, hegemonas neišlaiko pažangiausių industrinės gamybos technologijų, kurios leido jam pasiekti hegemoniją, monopolio. Šias technologijas perima arba „nukopijuoja“ kitos „branduolio“ arba „pusiau periferijos“ valstybės. Viena iš priežasčių, kodėl taip nutinka, yra pramoninės gamybos išskėlimas. Antra, hegemonas ir toliau investuoja į senąsias industrinės gamybos technologijas, nepaisant to, kad šios akumuliuoja vis mažiau kapitalo. Ilgainiui hegemonas pritinga finansinių išteklių, todėl jam darosi vis sunkiau investuoti į pažangesnių technologijų kūrimą bei jų diegimą pramonės sektoriuje. Tai lemia, kad kitos valstybės sėkmingiau pasirodo vystydamos pažangesnes ekonomines veiklas. Trečia, hegemonui pasiekus „brandą“, jo įmonės nebesusiduria su konkurencija, todėl nepatiria spaudimo mažinti produkcijos kainų. Be to, jos didina atlyginimus savo darbuotojams, kol hegemono gaminama produkcija praranda konkurencingumą tarptautinėse rinkose. Ketvirta, hegemonas išlaiko didžiausią pasaulyje kariuomenę ir „klientinių“ valstybių tinklą, o tai sekina jo ekonomiką³⁶. Hegemono ekonominės ir karinės galios mažėjimas nuslopina įtaką tarptautiniuose santykiuose. Šaliai hegemoniui darosi vis sunkiau paveikti tarptautinę politiką tokiu būdu, jog ši atitiktų jo pramonės, prekybos ir finansinių institucijų interesus. Matydamos, kad hegemonas silpsta, kitos „branduolio“ ir „pusiau periferijos“ valstybės pradeda aktyviau ginti savo vidaus rinkas, priešintis egzistuojantiems prekybos ir finansiniams susitarimams, plėsti įtaką „periferijoje“ ir t. t.³⁷

³⁴ Wallerstein I., 1982, p. 62–64.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Shannon Th., 1996, p. 140.

³⁷ Wallerstein I., 1982, p. 62–64.

Chase'as-Dunn'as priduria, jog smunkančio hegemono kapitalistai gali nukreipti investicijas į kitas „branduolio“ arba „pusiau periferijos“ valstybes, kur akumuluojami pelnai yra didesni. Be to, jei didžioji dalis hegemono kapitalistų pelnosi iš investicijų užsienyje, ilgainiui tampa vis sunkiau pasiekti politinį kompromisą dėl tam tikrų politinių priemonių (pvz., protekcionizmo), kurios sudarytų priedaidas sumažinti importuojamos produkcijos konkurenciją. Tarkime, hegemono finansinio sektoriaus atstovai gali būti suinteresuoti laisvos prekybos susitarimais ir juos remti, nors šie smukdo vietinę industriją. Net jei hegemono kapitalistai nenukreipia didžiosios dalies savo investicijų į užsienio šalis, jie, pasinaudodami valstybės parama, gali toliau pelnytis iš senųjų technologijų taikymo industrijoje ir neinvestuoti į naujų technologijų kūrimą bei taikymą arba imtis įvairių spekuliacinių investicijų nekilnojamojo turto, finansų ar kituose sektoriuose³⁸.

2. JAV padėtis pasaulio sistemoje ir jos dinamika

Apžvelgus pasaulio sistemos paradigimą, reikia parodyti, kaip ji „paaiškina“ JAV prezidento Trumpo administracijos vykdomą protekcionistinę tarptautinę ekonominę politiką. Iš pradžių straipsnyje bus apžvelgta JAV padėtis pasaulio sistemoje ir jos dinamika, tuomet – nagrinėjamas Kinijos santykinės ekonominės galios augimo poveikis galių pusiausvyrai pasaulio sistemoje ir JAV padėčiai bei bandoma paaiškinti Trumpo administracijos tarptautinės ekonominės politikos kryptį, įvertinant jos poveikį transatlantinei bendruomenei ir Lietuvai.

2.1. JAV – pasaulio sistemos hegemonas

XX amžiuje Europoje kilę du pasauliniai karai užbaigė Senojo žemyno valstybių dominavimą pasaulio sistemoje. Jų vietą užėmė nauja ekonominė galia – JAV. Daugiau nei pusę amžiaus amerikiečių gamintojai dominavo pasaulyje. Aukštos pridėtinės vertės pramoninės produkcijos gamyba ir konkurencijos nebuvimas leido JAV ne tik įsitvirtinti pasaulio sistemos viršuje (tarp „branduolio“ šalių), bet ir įsivyrauti – tapti hegemonu. Po Sovietų Sąjungos žlugimo pasaulyje neliko ir valstybės, kuri karine galia prilygtų Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Taigi šiuo metu JAV pagrįstai vadinamos vieninteliu pasaulio hegemonu.

JAV yra ekonomiškai pajėgiausia pasaulio valstybė. Remiantis Pasaulio banko duomenimis, 2017 m. šalies bendrasis vidaus produktas (BVP) siekė 19,39

³⁸ Chase-Dunn Ch., 1989, p. 176–178.

trln. JAV dolerių, o tai sudarė 19,3 proc. viso pasaulio BVP³⁹. Antrąją vietą pagal ekonominį pajėgumą pasaulyje užimančios Kinijos BVP 2017 m. siekė 12,23 trln. dolerių, tai yra 15,4 proc. pasaulio BVP⁴⁰. Nors industrijos dalis JAV ekonomikoje per pastaruosius kelis dešimtmečius sumenko, šalis tebėra viena didžiausių pramoninės produkcijos gamintojų pasaulyje. JAV pramonės sektoriaus našumas 2018 m. siekė 2,3 trln. dolerių ir pagal šį rodiklį JAV pranoko tik Kinija⁴¹. Amerikiečių kompanijos, tarp jų „Boeing“, „Microsoft“, IBM, „Exxon Mobil“, „Intel“, „Ford“, „General Motors“, „Microsoft“, „Time Warner“ ir t. t., yra gerai žinomos visame pasaulyje, o jų gaminama produkcija – aukščiausios pridėtinės vertės. Amerikiečių gamintojai dominuoja aviacijos, automobilių gamybos, energetikos, kompiuterinių ir informacinių technologijų, mikroelektronikos, biomedicinos ir daugelyje kitų aukštųjų technologijų industrijos sektorių.

JAV priklauso didžioji dalis pasaulyje veikiančių privačių finansų organizacijų. Iš 500 didžiųjų pasaulio bankų 25 proc. yra amerikietiškojo kapitalo. Didžiausiam šalies mieste Niujorke yra įsikūrusi didžiausia pasaulio vertybinių popierių birža (Volstrytas), dėl to šis miestas vadinamas pasaulio finansų sostine. Nacionalinė JAV valiuta doleris yra tarptautinio atsiskaitymo mokėjimo priemonė (rezervinė valiuta). Pagaliau JAV turi didelę įtaką svarbiausioms tarptautinėms finansų ir prekybos organizacijoms: Tarptautiniam valiutos fondui, Pasaulio bankui ir Pasaulio prekybos organizacijai.

Mokslines ir technologines naujoves amerikiečiai greitai pritaiko kariniams ir ekonominiams tikslams. Valstybės pažangai reikšmingą įtaką daro mokslinių tyrimų skatinimas bei išradimų diegimas industrijoje. JAV veikia vienais iš geriausių pasaulyje laikomų universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų bei mokslo centrų, pritraukiančių pačius gabiausius pasaulio mokslininkus. Amerikos technologijų centru vadinamas Silicio slėnis (Silicon valey) yra ir viso pasaulio aukštųjų technologijų centras. Kasmet moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai (MTEP) JAV vyriausybė skiria po 2,7 proc., skaičiuojant nuo BVP. Tai – pirmas rezultatas pasaulyje. Amerikiečių mokslininkai pirmąją pagal publikacijas aukščiausią cituojamumą reitingą pasaulyje turinčiuose tarptautiniuose mokslo žurnaluose. Šimtai tūkstančių studentų iš užsienio yra įgiję išsilavinimą JAV koledžuose ir universitetuose⁴².

³⁹ GDP, *World Bank data*, (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=US>); žiūrėta 2019-03-26).

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Gross Domestic Product by Industry, *FRED economic data* (https://fred.stlouisfed.org/graph/?graph_id=376822&rn=2597); žiūrėta 2019-03-26).

⁴² Lopata Raimundas, Statkus Nortautas, „Imperijos, pasaulio tvarka ir mažosios valstybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2005*, p. 27–84, p. 53–54.

JAV turi didžiausią pasaulyje kariuomenę: „Karinė galia yra vienas iš pagrindinių veiksnių, užtikrinančių JAV hegemoninės valstybės statusą“⁴³. Remiantis Stokholmo tarptautinės taikos tyrimo instituto (SIPRI) duomenimis, 2017 m. pasaulio šalys karinėms reikmėms išleido 1739 mlrd. JAV dolerių, iš kurių 610 mlrd. išleido JAV. Amerikiečių karinės išlaidos siekė 3,1 proc., skaičiuojant nuo šalies BVP, ir sudarė apie 35 proc. viso pasaulio išlaidų bei 71,1 proc. NATO priklausančių šalių išlaidų⁴⁴ (plg.: Kinijos, kuri skyrė karinėms išlaidoms 1,9 proc. BVP, karinis biudžetas 2017 m. siekė 228 mlrd. dolerių, o tai sudarė apie 13,1 proc. viso pasaulio išlaidų gynybai⁴⁵).

JAV turi vieną didžiausių pasaulyje branduolinių arsenalų, pažangias oro pajėgas ir laivyną, galinčius vykdyti misijas bet kuriame pasaulio vandenyne ar jūroje. Amerikiečiai turi galimybę preciziškai tiksliai atakuoti taikinius visame pasaulyje, gali per trumpą laiką dislokuoti karius bet kuriame pasaulio regione⁴⁶ ir turi tokių karinių technologijų, kokių neturi nė viena kita pasaulio valstybė⁴⁷. JAV teritorijoje veikia 6 tūkst. karinių bazių, dar daugiau nei 700 amerikiečių karinių bazių veikia iš viso 130-yje pasaulio šalių.

JAV yra sukūrusios platų „klientinių“ valstybių tinklą: „Šiuo metu nuo JAV, t. y. valstybės patrono priklauso mažiausiai 60 pasaulio valstybių“⁴⁸. JAV sąjungininkės yra labiausiai išsivysčiusios pasaulio valstybės, tarp jų – Šiaurės ir Vakarų Europos šalys, Taivanas, Japonija, Pietų Korėja, Izraelis ir t. t. Ekonominiai, kariniai ir politiniai ryšiai saisto JAV su daugeliu pasaulio valstybių: nuo Europos, Lotynų Amerikos ir Vidurio Rytų iki Pietryčių Azijos, Okeanijos ir Afrikos. Amerikiečiai siekia išlaikyti savo įtaką geostrateginiu požiūriu svarbiausiose pasaulio šalyse, įsikūrusiose ties svarbiausiomis globalios prekybos ir komunikacijų kryžkelėmis bei kontroliuojančiose pagrindines žaliavas. „Klientinių“ valstybių tinklui palaikyti ir plėsti JAV pasitelkia platų ambasadų tinklą ir ginkluotųjų pajėgų regionines vadavietes“⁴⁹.

⁴³ *Ibid.*, p. 53, *op. cit.*

⁴⁴ Tian Nan, Fleurant Aude, Kuimova Alexandra, Wezeman Pieter D., Wezeman Siemon T., „Trends in world military expenditure, 2017“, *Report of the Stockholm International Peace Research Institute*, 2018. (<https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2017>; žiūrėta 2019-03-26).

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Urbelis V., *Lietuvos vieta JAV Didžiojoje strategijoje*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005, p. 46.

⁴⁷ Lopata R., Statkus N., 2006, p. 53.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 64, *op. cit.*

⁴⁹ *Ibid.*

2.2. Santykinės galios pokyčiai pasaulio sistemoje ir jų poveikis JAV

Hegemonas praranda dominuojančią poziciją pasaulio sistemoje, kai kitos „branduolio“ ir „pusiau periferijos“ valstybės perima iš jo pramoninės gamybos technologijas, kurios anksčiau sudarė prielaidas įtvirtinti ekonominį pirmavimą (hegemoniją). Hegemoninės valstybės įsiveržia į priekį kurdamos dar pažangesnes technologijas, kurias panaudoja industrinėje gamyboje. XX a. antrojoje pusėje prasidėjęs pramonės išskėlimas į „periferiją“ ir „pusiau periferiją“ lėmė JAV nacionalinės industrijos nuosmukį ir santykinės ekonominės galios pasaulinėje ekonominėje sistemoje mažėjimą. Susiklostė prielaidos ekonominei JAV „periferizacijai“.

2.2.1. Pramoninės gamybos išskėlimas – JAV „periferizacijos“ prielaida

XX a. 7–8 deš. sandūroje JAV prezidento Richardo Nixono administracija pradėjo vykdyti vadinamąją „ping-pong“ diplomatiją su Kinija. Tai ne tik atvertė naują lapą diplomatinuose santykiuose su didžiausia Azijos valstybe, bet ir atvėrė kinų gamintojams duris į milžinišką JAV rinką, kuri užtikrino jiems tvirtos užsienio valiutos, būtinos agrarinio ir pramonės sektorių plėtotei, šaltinį. Dėl pigios darbo jėgos ir galimybės laisvai realizuoti produkciją JAV rinkoje, Kinijos pramonės sektorius pastaruosius kelis dešimtmečius demonstravo išpūdingus plėtos tempus. Šalies industrializaciją pagyvino ir užsienio šalių, tarp jų JAV, investicijos. Siekdami sumažinti gamybos kaštus ir tokiu būdu akumuliuoti viršpelnius, vis daugiau amerikiečių pramonininkų perkėlė pramonę į Kiniją ir kitas „periferijos“ arba „pusiau periferijos“ valstybes, kuriose darbo jėgos apmokestinimas mažesnis. Ilgainiui importuojama industrinė produkcija padėjo išstumti iš rinkos brangesnes amerikietiškas prekes, dėl to JAV pramonės sektorius patyrė sukrėtimą.

Remiantis statistika, nuo XX a. 7 deš. pramonės dalis JAV ekonomikoje nuosekliai mažėjo. 1965 m. JAV industrija sudarė 53 proc. JAV ūkio, 1988 m. – 39 proc., o 2004 m. – tik 9 proc⁵⁰. Sumažėjo ir amerikiečių, dirbančių pramoninės gamybos sektoriuje, skaičius: nuo 24 proc. (1960 m.), skaičiuojant nuo

⁵⁰ Morley Robert, „The Death of American Manufacturing“, The Philadelphia Trumpet, 2006 (<https://www.thetrumpet.com/2061-the-death-of-american-manufacturing>; žiūrėta 2019-04-13).

visos darbo jėgos JAV, iki 8 proc. (2016 m.)⁵¹. Ekonomistų teigimu, netrūksta empirinių duomenų, įrodančių, kad didžiausius nuostolius patyrė būtent tos JAV ūkio šakos, kurios tiesiogiai susidūrė su pigios produkcijos importo konkurencija⁵².

Vadinamosios „poindustrinės visuomenės“ koncepcijos šalininkai tvirtina, kad darbo vietų praradimus pramonėje kompensuoja paslaugų sektorius. Vis dėlto ne visi specialistai yra linkę sutikti su šiomis išvadomis. Pasak jų, paslaugos nesukuria tokios pat pridėtinės vertės, kokią generuoja aukštųjų technologijų industrija⁵³. Ši teiginį iliustruoja sudėtinga socioekonominė padėtis JAV „Rūdžių juostos“ (Rust Belt) regione, kur tūkstančiai darbus praradusių amerikiečių nesugeba rasti alternatyvaus užsiėmimo arba yra priversti dirbti prasčiau apmokamą darbą paslaugų sektoriuje.

JAV Šiaurės-Vidurio valstijos, t. y. Niujorkas, Pensilvanija, Vakarų Viržinija, Ohajas, Mičiganas, Ilinojus, Ajova, Viskonsinas kadaise buvo vadina- mos JAV pramonės stuburu arba „Fabrikų juosta“ (Factory Belt). XX a. 7 deš. didžiausias Mičigano valstijos miestas Detroitas – JAV automobilių gamybos sostinė – pagal pajamas vienam gyventojui buvo turtingiausias Amerikos miestas. Tačiau 2013 m. Detroitas buvo priverstas skelbti bankrotą, nes nesugebėjo kreditoriams grąžinti 18,5 mlrd. JAV dolerių skolos⁵⁴. Pagrindinė De- troito ir kitų į jį panašių JAV miestų problema – drastiškas darbo vietų pramoninės gamybos sektoriuje sumažėjimas. Skaičiuojama, kad vien Mičigane per 2000–2011 m. laikotarpį pramonės sektoriuje neliko apie 48 proc. darbo vietų. Kitose „Rūdžių juostos“ dalyse padėtis dar sudėtingesnė: darbo vietų praradi- mai industriniame sektoriuje ten svyruoja nuo 50 iki 60 proc.

Kornelio ir Masačusetso-Amhersto universitetų ekonomistai yra su- skaičiavę, kad vien Indija gali būti „kalta“ dėl maždaug 700 tūkst. darbo vietų JAV praradimo, tarp jų – gerai apmokamų pramoninės gamybos sektoriuje. Jei remsimės JAV Ekonominės politikos instituto (EPI) skaičiavimais, prekybos deficitas su Kinija nuo 2001 m., kai ši šalis tapo Pasaulio prekybos organizaci-

⁵¹ Long Heather, „U.S. has lost 5 million manufacturing jobs since 2000“, CNN, 2016-03-29 (<https://money.cnn.com/2016/03/29/news/economy/us-manufacturing-jobs/>; žiūrėta 2019-04-13).

⁵² Notten Thomas, „Trumpo tarifai – ką iš tiesų jie reiškia“, Versli Lietuva, 2018-04-06 (<https://enterprise-lithuania.com/naujienos/trumpo-tarifai-ka-tiesu-jie-reiskia/>; žiūrėta 2019-04-13).

⁵³ Guilford Gwynn, „The epic mistake about manufacturing that's cost Americans millions of jobs“, Quartz, 2018-05-03 (<https://qz.com/1269172/the-epic-mistake-about-manufacturing-thats-cost-americans-millions-of-jobs/>; žiūrėta 2019-04-13).

⁵⁴ „Billions in Debt, Detroit Tumbles Into Insolvency“, The New York Times, 2013-07-13 (<https://www.nytimes.com/2013/07/19/us/detroit-files-for-bankruptcy.html?pagewanted=all&r=0>; žiūrėta 2019-04-13).

jos nare, iki 2011 m. atsiėjo JAV dar maždaug 2,7 mln. prarastų darbo vietų⁵⁵. Ne mažiau nuostolių atnešė NAFTA susitarimas. EPI teigimu, NAFTA prisidėjo prie 682 tūkst. darbo vietų JAV praradimo, iš kurių 61 proc. (415 tūkst.) buvo gerai apmokamos darbo vietos pramonės sektoriuje⁵⁶.

Pramonės sektoriaus nuosmukis ne tik prisidėjo prie gyvenimo lygio JAV smukimo, bet ir padidino šalies prekybos deficitą, kuris šiuo metu yra didžiausias pasaulyje. Vien su didžiausia prekybos partnere Kinija JAV deficitas 2017 m. siekė 375 mlrd. JAV dolerių. Tai yra beveik trigubai daugiau nei visas Amerikos eksportas į Kiniją ir beveik pusė viso JAV prekybos deficito⁵⁷. Ekonomistai įspėja, kad ilgainiui JAV bus vis sunkiau padengti ši įsiskolinimą, kadangi šalies pramonė nebepagamins pakankamai produkcijos, kurią būtų galima realizuoti pasaulinėse rinkose. Tai gali sąlygoti tolesnį gyvenimo lygio rodiklių kritimą JAV.

Dar svarbiau, kad pramoninės gamybos iškėlimas sudaro prielaidas ekonominei „periferizacijai“. Iškeliant pramoninę gamybą į užsienio šalis kartu su ja iškeliauja dalis kapitalo, mokesčių, darbo jėgos ir technologinio potencialo. Be to, valstybei arba valstybėms, į kurias perkeliama pramoninė gamyba, nereikia iš naujo investuoti į technologijų kūrimą, nes jos jau sukurtos, todėl jos gali sutelkti išteklius ir dėmesį į šių technologijų plėtojamą arba dar pažangesnių technologijų, kurios pakeistų esančias, kūrimą bei pritaikymą industrijoje.

2.2.2. Kinijos ekonominės-technologinės galios augimas ir poveikis JAV

Pramoninės gamybos iškėlimas ne tik sudarė prielaidas ekonominei JAV „periferizacijai“, bet ir davė postūmį Kinijos „branduolizacijai“ – ekonominių ir technologinių pajėgumų augimui, vis labiau veikiančiam santykinę galių pusiausvyrą pasaulio sistemoje.

Nors pagal daugelį santykinės galios rodiklių JAV yra pajėgiausia pasaulio valstybė, santykinės ekonominės galios pusiausvyrą pasaulio sistemoje keičiasi. Jei pasibaigus Šaltajam karui Kinijos ekonomika sudarė apie 3,8 proc.

⁵⁵ „The growing trade deficit with China has led to a loss of 3.4 million U.S. jobs between 2001 and 2017“, Economic Policy Institute, 2018-10-23 (<https://www.epi.org/press/the-growing-trade-deficit-with-china-has-led-to-a-loss-of-3-4-million-u-s-jobs-between-2001-and-2017/>; žiūrėta 2019-04-13).

⁵⁶ Scott Robert E., „NAFTA's Legacy: Growing U.S. Trade Deficits Cost 682,900 Jobs“, Economic Policy Institute, 2013-12-17 (<https://www.epi.org/publication/nafta-legacy-growing-us-trade-deficits-cost-682900-jobs/>; žiūrėta 2019-04-13).

⁵⁷ Palumbo Daniele, „Charting the US-China trade battle“, BBC, 2018-07-06 (<https://www.bbc.com/news/business-44728166>; žiūrėta 2019-04-13).

viso pasaulio BVP, o JAV – 25 proc., tai šiuo metu šis santykis yra 15,4 proc. *versus* 19,3 proc. pasaulinės BVP dalies. Kinija ne tik vežasi JAV ekonomiškai, bet ir sparčiai didina savąjį technologinį potencialą, formuoja „klientinių“ valstybių tinklą, siekia įgyti prieigą prie strateginių žaliavų ir rinkų, stiprina karinius pajėgumus ir t. t.

2015 m. Kinijos vyriausybė paskelbė dešimtmečio ekonominio vystymosi planą „Pagaminta Kinijoje 2025“. Remiantis juo, per dešimtmetį Kinija sieks tapti pirmaujančia valstybe, kurdama naujos kartos informacines ir biomedicinos technologijas, robotus, kosminius erdvėlaidius, aukštųjų technologijų laivus, greitaeigius geležinkelius, žemės ūkio mašinas, naujos kartos medicinos prietaisus ir kitą produkciją⁵⁸. Tam, kad šie tikslai būtų pasiekti, būtina kryptinga, nuosekli ir gerai finansuojama mokslo politika.

Remiantis statistika, 1990–2000 m. laikotarpiu Kinija MTEP kasmet skirdavo po 1 proc., skaičiuojant nuo BVP, o nuo 2000 m. ši suma padvigubėjo ir šiuo metu viršija 2 proc. BVP⁵⁹. 2016 m. Kinija MTEP išleido iš viso 370 mlrd. JAV dolerių, o tai sudarė 21 proc. pasaulinių išlaidų MTEP. Pagal šį rodiklį kinai atsiliko tik nuo amerikiečių, kurių išlaidos MTEP 2016 m. siekė 476,5 mlrd. JAV dolerių ir sudarė kiek daugiau nei 25 proc. pasaulinių išlaidų MTEP⁶⁰. Visgi reikia atkreipti dėmesį, kad santykinė JAV pasaulinio MTEP finansavimo dalis mažėja – jei prieš kelerius metus amerikiečių išlaidos MTEP sudarė 33 proc., skaičiuojant nuo viso pasaulio valstybių išlaidų MTEP, tai 2016 m. – 26,4 proc.⁶¹ Kinija pagal šį rodiklį sparčiai vežasi JAV – 2012 m. kinų išlaidos MTEP siekė 34 proc., skaičiuojant nuo JAV išlaidų, o 2016 m. atitiko 80 proc. amerikiečių išlaidų. Kinijos vyriausybė yra įsipareigojusi nuo 2020 m. MTEP skirti po 2,5 proc. BVP⁶². Ekspertų teigimu, jei šių įsipareigojimų bus laikomasi, jau po keleto metų didžiausia Azijos valstybė aplenks JAV pagal išlaidas MTEP.

Aptariant kinų mokslininkų pasiekimus 1993–2003 m., Kinija tuomet užėmė šeštąją vietą pasaulyje pagal mokslinę produkciją. Šiuo laikotarpiu tyrė-

⁵⁸ „Factbox: Made in China 2025: Beijing’s big ambitions from robots to chips“, Reuters, 2018-04-20 (<https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-policy-factbox/factbox-made-in-china-2025-beijings-big-ambitions-from-robots-to-chips-idUSKBN1HR1DK>; žiūrėta 2019-04-09).

⁵⁹ Research and development expenditure, *World Bank data* (<https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=CN>; žiūrėta 2019-03-16).

⁶⁰ „Innovators wanted: these countries spend the most on R&D“, Weforum.org, 2018-12-18 (<https://www.weforum.org/agenda/2018/12/how-much-countries-spend-on-r-d/>; žiūrėta 2019-03-15).

⁶¹ Simon Denis, „How China Is Catching Up To A U.S. Science & Tech Sector Uncertain Of Its Future“, Forbes, 2017-10-04 (<https://www.forbes.com/sites/outofasia/2017/10/04/how-china-is-quickly-catching-up-to-an-american-science-technology-sector-uncertain-of-its-future/#1ad6ceb56915>; žiūrėta 2019-03-16).

⁶² Schrock John Richard, „American science in decline as China’s rises“, Universityworldnews.com, 2018-12-07 (<https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20181207064734679>; žiūrėta 2019-03-16).

jų iš Kinijos paskelbti moksliniai straipsniai sudarė 4,4 proc., skaičiuojant nuo visų pasaulyje paskelbtų publikacijų. Nuo 2004 iki 2008 m. mokslinių straipsnių skaičius iš Kinijos išaugo iki 10,2 proc. (skaičiuojant nuo viso pasaulio publikacijų) ir pagal šį rodiklį šalis aplenkė Japoniją bei užėmė antrąją vietą pasaulyje po JAV. 2016 m., remiantis JAV Nacionalinio mokslų fondo (NMF) duomenimis, tikslųjų mokslų ir inžinerijos publikacijų iš Kinijos skaičius pirmąsyk viršijo publikacijas iš JAV (426 *versus* 409 tūkst.)⁶³. Kita vertus, pagal visų mokslo krypčių publikacijų skaičių Kinija atsilieka nuo JAV 26,4 *versus* 18,6 proc. (skaičiuojant nuo visų pasaulio publikacijų).

Pasaulio intelektinės nuosavybės organizacija pažymi, kad kasmet iš Kinijos daugėja paraiškų patentams gauti. Nepaisant to, pažymima, kad technologijų perkėlimo į gamybą lygis tebėra santykinai menkas. Pabrėžiama ir tai, kad tik nedidelė dalis kinų mokslininkų straipsnių pakliūva į prestižinius pasaulio mokslo leidinius.

Nepaisant to, kinų tyrėjų cituojamumo rodikliai kasmet gerėja – NMF duomenys rodo, jog 2012–2016 m. mokslinių publikacijų iš Kinijos skaičius geriausiuose pasaulio mokslo žurnaluose išaugo nuo 24 iki 40 proc., skaičiuojant nuo JAV tyrėjų paskelbtų straipsnių. Fondas prognozuoja, jog iki 2025 m. Kinijos mokslininkai gali aplenkti amerikiečius pagal publikacijas aukščiausią reitingą turinčiuose tarptautiniuose mokslo žurnaluose, tarp jų „Science“, „Nature“ ir kituose⁶⁴.

MTEP Kinijoje daugiausiai finansuoja valstybė, nors prie to prisideda ir privatus sektorius. Daugiausiai dėmesio skiriama tiksliesiems, gamtos ir technologijų mokslams (STEM). Šiuo metu Kinijoje STEM baigia daugiau studentų nei bet kurioje kitoje pasaulio valstybėje. Daug investuojama į naujas laboratorijas, mokslo centrus, technologijų parkus ir t. t. Skaičiuojama, kad šiuo metu Kinijoje veikia 17 nacionalinių aukštųjų technologijų parkų ir 146 regioniniai parkai. Vien į dirbtinio intelekto (angl. *Artificial Intelligence*, AI) technologijų parką, vystomą netoli sostinės Pekino, kur, kaip teigiama, bus įgyvendinami projektai, susiję su AI ir debesų kompiuterija, Kinijos valdžia planuoja investuoti 13,8 mlrd. juanių (2,1 mlrd. JAV dolerių).

Kinijoje veiklą vykdo apie 5 tūkst. aukštųjų technologijų inkubatorių, kurie teikia finansavimą ir konsultacijas „startuoliams“ (startup). Didžiausias tokio pobūdžio inkubatorius yra Džonguancuno mokslo bazė, vadinama Kinijos „Silicio“ slėniu. Bazė turi beveik 40 universitetų, daugiau nei 200 nacio-

⁶³ Showstack Randy, „China May Soon Surpass the United States in R&D Funding“, Eos.org, 2018-01-20 (<https://eos.org/articles/china-may-soon-surpass-the-united-states-in-rd-funding>; žiūrėta 2019-03-16).

⁶⁴ *Ibid.*

nalinių mokslo institucijų ir 67 valstybines laboratorijas. Džonguancuno parke yra įkurta daugiau nei 20 tūkst. aukštųjų technologijų įmonių, tarp jų dešimt didžiausių pasaulio AI technologijas plėtojančių kompanijų, iš kurių dalis – JAV kapitalo (pvz., „Microsoft“, „Google“, „Intel“ ir t. t.)⁶⁵.

Kinijos vyriausybė ir privačios kompanijos kasmet investuoja milijardus JAV dolerių į užsienio šalių aukštųjų technologijų kompanijas. Nuo 2010 m. kinų investicijos į JAV aukštųjų technologijų sektorių kiekvienais metais viršydavo milijardą JAV dolerių, o 2014 m. pasiekė rekordinę 6 mlrd. ribą. Kiniją domina įvairiausios amerikiečių įmonės: nuo automobilių gamybos ir informacinių technologijų iki aviacijos, medicininių prietaisų gamybos ir t. t.

Kinijos kapitalo įmonės vežasi konkurentes iš „branduolio“ valstybių, o kai kurias jau aplenkė. Pavyzdžiui, kinų mažmeninės prekybos milžinė „Alibaba“ 2019 m. pranoko tokio pobūdžio JAV bendrovės pagal prekybos apimtį (5,636 *versus* 5,529 trln. dolerių) ir tapo didžiausia pasaulyje. „Alibaba“ ir kitos kinų įmonės dominuoja ir globalioje mažmeninės prekybos internetu rinkoje, užimdamos 55,8 proc. pasaulinės rinkos. Prognozuojama, kad iki 2020 m. Kinijos įmonių dalis šioje rinkoje išaugs iki 63 proc., o JAV dalis nusmuks iki 15 proc⁶⁶.

Kinija dominuoja elektra varomų transporto priemonių rinkoje. Skaičiuojama, kad 2018 m. šalyje buvo parduota daugiau elektromobilių ir hibridinių automobilių nei visose likusiose pasaulio šalyse kartu sudėjus (apie 1,3 mln.). Prognozuojama, kad 2019 m. Kinijoje bus parduota iš viso 1,6 mln. elektromobilių, o 2020 m. – 2 mln., iš kurių didžiąją dalį sudarys vietos gamintojų produkcija. (Plg., JAV 2018 m. buvo parduoti 361 tūkst. elektromobilių)⁶⁷.

Stiprias pozicijas pasaulinėse rinkose yra užsitikrinusios ne tik kinų elektromobilių gamintojos, tokios kaip „Nio“, „Xpeng“, „Geely“, BAIC ar BYD, tačiau ir baterijas gaminančios bendrovės. Kinų „Contemporary Amperex Technology Co. Limited“ (CATL) šiuo metu yra didžiausia pasaulyje ličio jonų baterijų, energijos kaupimo ir valdymo sistemų gamintoja pasaulyje, aprūpinanti baterijomis netgi didžiausius Vakarų Europos šalių automobilių gamin-

⁶⁵ Büchenbacher Katrin, „How China's economic reforms made way for Zhongguancun – China's Silicon Valley – to become a transnational innovation hub“, Global Times, 2018-06-28 (<http://www.globaltimes.cn/content/1108701.shtml>; žiūrėta 2019-03-16).

⁶⁶ Saiidi Uptin, „China will this year surpass the US in total retail sales for the first time: Forecast“, CNBC, 2019-01-24 (<https://www.cnbc.com/2019/01/24/china-to-surpass-the-us-in-retail-sales-for-the-first-time-forecast.html>; žiūrėta 2019-03-17).

⁶⁷ Silverstein Ken, „China's Electric Vehicles Could Outrun Those In The U.S., Japan and Germany“, Forbes, 2019-01-13 (<https://www.forbes.com/sites/kensilverstein/2019/02/13/chinas-electric-vehicles-could-outrun-those-in-the-u-s-japan-and-germany/#4ecfb3936b7a>; žiūrėta 2019-03-17).

tojus (pvz., „Volkswagen“, BMW, „Daimler“ ir t. t.)⁶⁸. Už CATL rikiuojasi Japonijos „Panasonic“, Kinijos BYD ir „OptimumNano Energy Co. Ltd.“ bei Pietų Korėjos „LG Chem Ltd.“⁶⁹.

Šiuo metu trys iš penkių didžiausių pasaulyje išmaniųjų telefonų gamintojų yra kiniško kapitalo. Pavyzdžiui, Kinijos telekomunikacijų milžinas „Huawei“ 2018 m. pardavė daugiau išmaniųjų telefonų už amerikiečių „Apple“ ir užėmė 15,8 proc. pasaulinės rinkos, tuo metu „Apple“ dalis sudarė 12,1 proc. Pagal pardavimus „Huawei“ nusileido tik Pietų Korėjos bendrovei „Samsung Electronics“, užėmusiai 20 proc. globalios išmaniųjų telefonų rinkos⁷⁰. Įspūdingus augimo tempus demonstruoja „Lenovo“ kompanija, gaminanti asmeninius kompiuterius. 2018 m. „Lenovo“, užimdama 22,5 proc. pasaulinės asmeninių kompiuterių rinkos dalies, tapo didžiausia pasaulyje šių įtaisų gamintoja ir pardavėja, aplenkdamą amerikiečių „HP Inc.“⁷¹.

Tiesa, yra ūkio sektorių, kur Kinija atsilieka nuo JAV ir kitų „branduolio“ valstybių. Vienas jų yra strategiškai svarbus puslaidininkių įtaisų, laikomų išmaniųjų telefonų, kompiuterių, robotų ir kitų sudėtingų įrenginių „smegenimis“, konstravimo ir gamybos sektorius. Remiantis „World Semiconductor Trade Statistics“ duomenimis, puslaidininkių įtaisų rinka sparčiausiai auganti pasaulyje: 2017 m. buvo parduota puslaidininkių įtaisų už 412 mlrd. JAV dolerių, o 2018 m. – už 450 mlrd. dolerių⁷². Nors Kinijos bendrovės (pvz., J CET, „Tianshui Huatian“ arba TFME ir kt.) yra stiprios gatavų lustų surinkimo srityje, 75–80 proc. jose pagamintų puslaidininkių nėra pačios aukščiausios klasės produktai. Šiandien pačius galingiausias lustus, skirtus išmaniesiems telefonams arba debesijos kompiuterinėms sistemoms, projektuoja ir gamina užsienio šalių kompanijos, tarp jų Pietų Korėjos „Samsung Electronics“, JAV „Qualcomm“, „Nvidia“, „Intel“, AMD, „Micron“, Taivano „Taiwan Semiconductor Manufacturing Company“ (TSMC) ir t. t. Kinijai aukščiausios klasės

⁶⁸ Preisinger Irene, „German carmakers left reliant on others for battery cells“, Reuters, 2018-07-09 (<https://www.reuters.com/article/us-germany-china-batteries/german-carmakers-left-reliant-on-others-for-battery-cells-idUSKBN1JZ0C0>; žiūrėta 2019-03-17).

⁶⁹ Spring Jake, „Power surge: Chinese electric car battery maker charges for global market“, Reuters, 2016-12-26 (<https://www.reuters.com/article/us-china-autos-batteries-idUSKBN14E0K1>; žiūrėta 2019-03-17).

⁷⁰ Scipioni Jade, „China's Huawei surpasses Apple in smartphone sales“, FOX Business, 2018-08-01 (<https://www.foxbusiness.com/features/chinas-huawei-surpasses-apple-in-smartphone-sales>; žiūrėta 2019-03-16).

⁷¹ „Gartner Says Worldwide PC Shipments Declined 4.3 Percent in 4Q18 and 1.3 Percent for the Year“, Gartner, 2019-01-10 (<https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-01-10-gartner-says-worldwide-pc-shipments-declined-4-3-perc>; žiūrėta 2019-03-16).

⁷² Knell Theresa, „Analysis of China semiconductor industry: Sales in 2019 are expected to lead global development“, MaschinenMarkt International, January 1, 2019 (<https://www.maschinenmarkt.international/analysis-of-china-semiconductor-industry-sales-in-2019-are-expected-to-lead-global-development-a-789275/>; žiūrėta 2019-03-13).

lustų gamybos segmente sekasi sunkiau. Dėl šios priežasties kinų gamintojai yra priversti didžiąją dalį aukščiausios klasės puslaidininkių įtaisų importuoti. Statistika rodo, jog 2016 m. Kinijos įmonės įsigijo puslaidininkių įtaisų už daugiau nei 160 mlrd. dolerių, o šalies gamintojai patenkino tik kiek daugiau nei trečdalį šios paklausos⁷³.

Kadangi lustai yra nepaprastai svarbūs aukštųjų technologijų vystymui, 2014 m. Kinijoje buvo įsteigtas Nacionalinis investicinis integrinių grandynų pramonės fondas, finansuojantis puslaidininkių pramonės MTEP. Vienas iš „Pagaminta Kinijoje 2025“ strategijoje iškeltų tikslų – reikšmingai padidinti vietinę lustų gamybą. Kinija tikisi, kad vietinės lustų gamybos pramonės pajamos, 2016 m. siekusios 65 mlrd. JAV dolerių, 2030 m. pasieks 305 mlrd. dolerių ir vietiniai tiekėjai patenkins didžiąją dalį vidinės lustų paklausos.

Per pastaruosius kelerius metus kinai išbandė įvairias taktikas, siekdami perimti puslaidininkių įtaisų gamybos žinias bei įgūdžius (know-how): nuo užsienio kompanijų įsigijimo, bendro kapitalo įmonių kūrimo iki dešimtis milijardų dolerių siekiančių investicijų. Vis dėlto puslaidininkių įtaisų rinkos analitikai pažymi, jog kol kas ši taktika nepateisino lūkesčių⁷⁴. Tiesa, pripažįstama, jog Kinijos įmonės pamažu įgyja aukštesnės vertės lustų gamybos patirties. Pavyzdžiui, „Huawei“ valdoma „HiSilicon“ ir valstybinė įmonė „Tsinghua Unigroup“ pagal pajamas patenka į pasaulinį lustus projektuojančių įmonių dešimtuką. Ekspertų teigimu, „HiSilicon“ projektuojami lustai naujausiems „Huawei“ išmaniesiems mobiliesiems telefonams ne prastesni už tuos, kuriuos gali suprojektuoti Vakarų valstybių įmonės.

Kinija aktyviai ieško dar pažangesnių technologijų. Pavyzdžiui, daug investuojama į kvantinę kompiuteriją. Kinijos mokslininkai jau padarė kai kuriuos svarbius atradimus kvantinės fizikos srityje. 2017 m. jie pradėjo eksploatuoti kvantinio ryšio palydovą „Mozi“, pirmąjį tokio tipo ryšių palydovą pasaulyje⁷⁵, ir atliko svarbų bandymą, susijusį su kvantine teleportacija⁷⁶. Tais pat metais paskelbta, kad į Hefėjaus mieste kuriamą didžiausią pasaulyje kvantinių tyri-

⁷³ „Puslaidininkių pramonė ir globalizacijos galia: JAV ir Kinija konkuruoja dėl mažųjų komponentų“, Alfa.lt, 2019-01-27 (<https://www.alfa.lt/straipsnis/50364271/puslaidininkiu-pramone-ir-globalizacijos-galia-jav-ir-kinija-konkuruoja-del-mazyciu-komponentu>; žiūrėta 2019-03-27).

⁷⁴ Choudhury Saheli Roy, „China will take a ‚long time‘ to catch up to memory chip rivals, industry expert says“, CNBC, 30 Aug 2018, (<https://www.cnbc.com/2018/08/30/china-will-take-time-to-catch-up-to-memory-chip-rivals-expert-says.html>; žiūrėta 2019-03-13).

⁷⁵ „Kinija pradėjo eksploatuoti pirmąjį pasaulyje kvantinio ryšio palydovą“, Delfi.lt (Technologijos.lt), 2017-01-23 (<https://www.delfi.lt/mokslas/technologijos/kinija-pradejo-eksplloatuoti-pirmaji-pasaulyje-kvantinio-rysio-palydova.d?id=73510304>; žiūrėta 2019-03-18).

⁷⁶ „Mokslininkų kvantinės fizikos eksperimentas žada proveržį ryšių saugumo srityje“, Delfi.lt (BNS), 2017-06-17 (<https://www.delfi.lt/mokslas/mokslas/mokslininku-kvantines-fizikos-eksperimentas-zada-proverzi-rysiu-saugumo-srityje.d?id=74971398>; žiūrėta 2019-03-18).

mų centrą, kurio paskirtis – plėtoti kvantinį kompiuterį ir kitas „revoliucines“ technologijų formas, investuos 10 mlrd. JAV dolerių⁷⁷. Iš 500 šiuo metu galinčiausių pasaulyje superkompiuterių, naudojamų meteorologijos, genų inžinerijos, branduolinės energetikos, genų inžinerijos ir kitų sudėtingų procesų modeliavimui, 202 veikia Kinijoje, o 143 – JAV. Trečioje vietoje rikiuojasi Japonija su 35 superkompiuteriais, toliau – Vokietija (20) ir Didžioji Britanija (15)⁷⁸. Skelbiama, kad Kinija aktyviai plėtoja 5G interneto technologiją, kuri, kaip teigiama, ateityje gali tapti pasaulio informacinės ekonomikos pagrindu.

Kinija yra pasaulinė AI technologijų vystymo lyderė. Šalies vyriausybė ir didžiosios šalies korporacijos, tarp jų „Baidu“, „Alibaba“, „Tencent“ į AI sektoriaus plėtrą kasmet investuoja dešimtis milijardų JAV dolerių. 2017 m. „Baidu“ atidarė AI technologijų centrą Silicio slėnyje, Kalifornijoje, skirtą smegenų veikimu paremtoms AI technologijoms kurti, o „Tencent“ 2018 m. pranešė steigianti AI laboratoriją Sietlo mieste, JAV⁷⁹. Skaičiuojama, kad 2017 m. net 48 proc. viso pasaulio investicijų į AI sektorių sudarė investicijos iš Kinijos⁸⁰. Prieš kelerius metus „Baidu“, „Alibaba“ ir „Tencent“ sudarė sąjungą, kuri, kaip tikimasi, atliks įvairių sričių tyrimus, susijusius su AI technologijomis. Teigiama, kad „Alibaba“ bus atsakinga už vadinamuosius „išmaniuosius miestus“, o „Tencent“ – už kompiuterinę regą ir medicininės programas.

Kinijoje buvo įkurta daugybė nacionalinių inžinerijos laboratorijų, dirbančių su tokiais naujais ir itin moderniais modeliais kaip „gilusis mokymasis“ bei su dar neįmanomais mašininio intelekto kūrimo metodais.

⁷⁷ Chen Stephen, „China building world's biggest quantum research facility“, South China Morning Post, 2017-09-11 (<https://www.scmp.com/news/china/society/article/2110563/china-building-worlds-biggest-quantum-research-facility>; žiūrėta 2019-03-17).

⁷⁸ Huang Echo, „This is how dramatically China's beating the US in its share of supercomputers“, Quartz, 2018-06-25 (<https://qz.com/1313477/top-500-supercomputers-china-is-far-ahead-of-the-us-in-its-share-of-the-top-machines/>; žiūrėta 2019-03-17).

⁷⁹ Fischer Sophie-Charlotte, „Artificial Intelligence: China's High-Tech Ambitions“, ETH Zürich Center for Security Studies, 2018-02-08 (<http://www.css.ethz.ch/en/center/CSS-news/2018/02/artificial-intelligence-chinas-high-tech-ambitions.html>); žiūrėta 2019-03-13).

⁸⁰ Saiidi Uptin, „China could surpass the US in artificial intelligence tech. Here's how“, CNBC, 2018-12-13 (<https://www.cnbc.com/2018/12/14/china-could-surpass-the-us-in-artificial-intelligence-tech-heres-how.html>; žiūrėta 2019-03-13).

2.3. Trumpo protekcionizmas

Nuo 2016 m. Trumpo administracija paskelbė keletą protekcionistinių priemonių – pasitraukė iš TPP susitarimo⁸¹, peržiūrėjo NAFTA sutartį⁸² bei įšaldė derybas dėl Transatlantinės prekybos ir investicijų partnerystės (TTIP) sutarties⁸³. 2018 m. sausį Trumpas paskelbė apie 30–50 proc. siekiančius muitų tarifus iš Pietų Korėjos ir Kinijos importuojamoms skalbimo mašinoms bei saulės baterijoms⁸⁴. Tų pačių metų birželį, argumentuodamas nacionalinio saugumo interesais, Trumpas įvedė naujus muitų tarifus importuojamam plienui ir aliuminiui didžiausioms JAV prekybos partnerėms: Europos Sąjungai, Kanadai ir Meksikai⁸⁵, o rugpjūtį JAV padvigubino muitus į šalį importuojamam turkiškam plienui ir aliuminiui⁸⁶ bei nustatė 25 proc. muitų tarifą 34 mlrd. dolerių vertės importui iš Kinijos⁸⁷. Pagaliau 2019 m. spalį JAV įvedė muitus 7,5 mlrd. JAV dolerių vertės Europos Sąjungos kilmės prekėms, įskaitant prancūzišką vyną ir škotišką viskį⁸⁸.

Vis dėlto verta atkreipti dėmesį, kad nei Trumpas, nei įtakingi jo administracijos pareigūnai nėra užsiminę, jog svarstyti apmokestinti visą importą iš Kinijos ar kitų pasaulio valstybių. Suvokiama, kad tai sukeltų didelę žalą JAV ekonomikai ir neigiamai veiktų vidaus socioekonominę padėtį šalyje. Apie 60 proc. JAV kompanijų, vykdančių industrinę gamybą Kinijoje, susidūrė arba planuoja susidurti su dideliais finansiniais nuostoliais, jei Vašingtonas įsiveltų į prekybos karą su Pekinu. Vien tik 18 didžiųjų bendrovių, įskaitant „Boeing“,

⁸¹ „Trump signs order withdrawing U.S. from Trans-Pacific trade deal“, Reuters, 2017-01-23 (<https://www.reuters.com/article/us-usa-trump-executiveorders-idUSKBN1572AF>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸² Rampton Roberta, „U.S., Canada, Mexico sign trade deal, Trump shrugs off Congress hurdle“, Reuters, 2018-11-30 (<https://www.reuters.com/article/us-g20-argentina-usmca/u-s-canada-mexico-sign-trade-deal-trump-shrugs-off-congress-hurdle-idUSKCN1NZ0HE>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸³ Blenkinsop Philip, „U.S. trade talks in deep freeze after Trump win, says EU“, Reuters, 2016-11-11 (<https://www.reuters.com/article/us-usa-election-eu-trade-idUSKBN1361UN>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸⁴ „US ‘America First’ tariffs on washing machines and solar panels anger China, South Korea“, Deutsche Welle, 2018-01-23 (<https://www.dw.com/en/us-america-first-tariffs-on-washing-machines-and-solar-panels-anger-china-south-korea/a-42265905>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸⁵ „US slaps steel and aluminum tariffs on the EU“, Deutsche Welle, 2018-05-31 (<https://www.dw.com/en/us-slaps-steel-and-aluminum-tariffs-on-the-eu/a-44014510>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸⁶ „Erdogan: Alliance with US at risk, Turkey target of ‘trade war’“, Al Jazeera, 2018-08-11 (<https://www.aljazeera.com/news/2018/08/erdogan-alliance-risk-turkey-target-trade-war-180811183650835.html>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸⁷ „Trump slaps tariffs on \$200 bln in Chinese goods, threatens \$267 bln more“, Reuters, 2018-09-18 (<https://www.reuters.com/article/usa-trade-china-tariffs/trump-slaps-tariffs-on-200-bln-in-chinese-goods-threatens-267-bln-more-idUSWIN1VC01L>; žiūrėta 2019-03-19).

⁸⁸ „JAV įvedė muitus ES prekėms, įskaitant vyną ir viskį“, 15min.lt, 2019-10-18 (<https://www.15min.lt/verslas/naujiena/finansai/jav-ivede-muitus-es-prekems-iskaitant-vyna-ir-viski-662-1218862?copied>; žiūrėta 2019-10-26).

„Nike“, „Apple“ ir kt., nuostoliai dėl galimo prekybos karo su Kinija viršytų 158 mlrd. JAV dolerių kasmet. Statistika rodo, kad per 2017 m. amerikiečių kompanijos Kinijoje investavo maždaug 14 mlrd. dolerių, o visos JAV investicijos Kinijoje vertinamos šimtais milijardų dolerių⁸⁹. Prekybos karai ne tik sukeltų pavojų šioms investicijoms, bet ir reikšmingai sumažintų JAV korporacijų viršpelnius, kurie amortizuoja vidaus socioekonominės priešpriešas JAV. Atsižvelgiant į tai, netrūksta galvojančių, jog JAV–Kinijos konfliktas dėl muitų tarifų pirmiausia yra susijęs su Vašingtono siekiu riboti Kinijos aukštųjų technologijų sektoriaus stiprėjimą.

Trumpas ne sykį kritikavo Kiniją, jog ši verčia JAV investuotojus savo bendrovėms perleisti teises į gamybos technologijas, taiko „grobioniškas“ licencijavimo praktikas ir vykdo intelektinės nuosavybės vagystes. 2017 m. Baltieji rūmai JAV Prekybos departamentui nurodė atlikti tyrimą, kurio tikslas – išsiaiškinti, ar Kinija nevykdo pramoninio šnipinėjimo Amerikoje. Šis sprendimas priimtas po to, kada JAV intelektualinės nuosavybės vagysčių komisija (US IP Commission) paskelbė ataskaitą, kurioje teigiama, jog JAV dėl intelektinės nuosavybės vagysčių kasmet patiria 600 mlrd. JAV dolerių nuostolių. Ataskaitoje netiesiogiai užsimenama, kad pagrindinė šių nuostolių kaltininkė yra būtent Kinija⁹⁰. Netrukus aukšti JAV prezidento administracijos pareigūnai prakalbo apie planus įvesti technologijų eksporto apribojimus, kad amerikiečių technologijos nebūtų perkeliamos į Kiniją ir kitas trečiąsias valstybes⁹¹. Atkreiptinas dėmesys, kad tarp prekių, kurių eksportas į Kiniją turėtų būti ribojamas, atsidūrė aukštųjų technologijų pramonės sektoriaus plėtrai itin svarbūs lustai.

Dar Trumpo pirmtako Baracko Obamos valdymo metais JAV institucijos uždraudė privačioms įmonėms, tarp jų „Intel“, aprūpinti aukštos klasės lustais superkompiuterius kuriančias Kinijos laboratorijas⁹². 2017 m. Trumpas uždraudė Singapūre registruotai bendrovei „Broadcom“ perimti amerikiečių išmaniųjų telefonų mikroschemų gamintoją „Qualcomm“. (Pažymėtina, kad „Qualcomm“ yra laikoma viena iš 5G technologijos plėtojimo bei standartų kūrimo lyderių pasaulyje, valdanti 15 proc. svarbiausių su 5G ryšiu susijusių

⁸⁹ Direct investment position of the United States in China from 2000 to 2017 / Statista, (<https://www.statista.com/statistics/188629/united-states-direct-investments-in-china-since-2000/>); žiūrėta 2019-04-14).

⁹⁰ Wiseman Paul, „Counterfeiters, hackers cost US up to \$600 billion a year“, Associated Press, 2017-02-24 (<https://apnews.com/2234bddc68c14ba18d4d403442187c59>); žiūrėta 2019-03-18).

⁹¹ Wells Sarah, Leonard Jenny, „Trump Moves Forward With Plans to Tighten U.S. High-Tech Exports“, Bloomberg, 2018-11-20 (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-20/trump-threatens-high-tech-export-curbs-in-latest-swipe-at-china>); žiūrėta 2019-03-18).

⁹² „US nuclear fears block Intel China supercomputer update“, BBC, 2015-04-10 (<https://www.bbc.com/news/technology-32247532>); žiūrėta 2019-03-18).

patentų. Pvz., Kinijos bendrovės, dalyvaujančios 5G rinkos kūrime, valdo apie 10 proc. rinkos patentų.) JAV saugumo ekspertai įspėjo, kad sujungus „Qualcomm“ su „Huawei“ Kinija potencialiai išvyrautų globalioje 5G ryšio rinkoje. Tai reikštų, kad jau netolimoje ateityje Amerikos kariuomenė būtų priversta kliautis Kinijos gaminama telekomunikacijų įranga⁹³.

2018 m. rudenį JAV septyneriems metams uždraudė tiekti svarbius šalyje pagamintus komponentus Kinijos išmaniųjų telefonų gamintojai ZTE. Skaičiuojama, kad amerikiečių „Qualcomm“, „Intel“ ir kitos technologijų įmonės ZTE parduoda 25–30 proc. visų komponentų, naudojamų išmaniųjų telefonų, bazinių stočių įrangos bei kitų produktų gamyboje.

Trumpo administracija sugriežtino apribojimus užsienio investicijoms strateginiuose sektoriuose. Pagal naujas taisykles, šalies vadovui buvo suteikti platūs įgaliojimai blokuoti užsienio investicijas svarbiuose ūkio sektoriuose ir investicijas, kurios yra laikomos potencialiai kenksmingomis JAV nacionaliniam saugumui. Savo ruožtu JAV užsienio investicijų komitetas įgijo teisę vertinti bet kokią investiciją į bet kurią JAV bendrovę viename iš 27 pagrindinių sektorių, o ne tik bendrovių perėmimo sandorius. Prie pagrindinių priskirti aeronautikos, telekomunikacijų, kompiuterių, puslaidininkių ir baterijų sektoriai⁹⁴.

2018 m. spalio mėnesį JAV Prekybos departamentas paskelbė sankcijas Kinijos kompiuterių, išmaniųjų telefonų ir kitų įtaisų atminties lustų gamintojai „Fujian Jinhua Integrated Circuit Co Ltd.“. Įmonė apkaltinta pramoniniu šnipinėjimu prieš amerikiečių bendrovę „Micron Technology Inc.“ Kaltinimai taip pat buvo pareikšti „Fujian Jinhua“ partnerei taivaniečių bendrovei „United Microelectronics Corporation“⁹⁵ ir Kinijos milžinei „Huawei“. JAV institucijos kaltino „Huawei“ technologijų vagystėmis ir sankcijų Iranui pažeidimais. „Huawei“ buvo susieta su koordinuotomis pastangomis vogti technologijas iš kompanijos „T-Mobile“ laboratorijos Vašingtono valstijoje⁹⁶. Po šio incidento JAV vyriausybė uždraudė kariuomenės ir valdžios darbuotojams naudotis „Huawei“, ZTE ir kitų Kinijos gamintojų įranga. Trijų pagrindinių JAV žval-

⁹³ Aiello Chloe, „Trump blocks Broadcom-Qualcomm deal, citing national security concerns“, CNBC, 2018-03-12 (<https://www.cnbc.com/2018/03/12/trump-issues-order-prohibiting-broadcoms-bid-to-take-over-qualcomm.html>; žiūrėta 2019-03-18).

⁹⁴ Lawder David, Chiacu Doina, „Trump to use U.S. security review panel to curb China tech investments“, Reuters, 2018-06-28 (<https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china/trump-administration-to-use-review-panel-to-curb-china-tech-investments-idUSKBN1JN1K0>; žiūrėta 2019-03-18).

⁹⁵ Lawder D., „U.S. restricts exports to Chinese semiconductor firm Fujian Jinhua“, Reuters, 2018-10-29 (<https://uk.reuters.com/article/uk-usa-trade-china-semiconductors/u-s-restricts-exports-to-chinese-semiconductor-firm-fujian-jinhua-idUKKCN1N32DI>; žiūrėta 2019-03-18).

⁹⁶ „JAV apkaltino „Huawei“ technologijų vagystėmis ir sankcijų pažeidimais“, 15min.lt, 2019-01-29 (<https://www.15min.lt/mokslasit/straipsnis/technologijos/jav-apkaltino-huawei-technologiju-vagystemis-ir-sankciju-pazeidimais-646-1094546?copied>; žiūrėta 2019-03-18).

gybinių institucijų – Federalinio tyrimų biuro, Centrinės žvalgybos valdybos ir Nacionalinio saugumo agentūros – vadovai perspėjo, kad pasitelkus Kinijoje gamintus telefonus gali būti vykdoma žvalgybinė veikla. Žvalgybos institucijos pareikalavo, kad „Huawei“ telefonais neprekiautų didieji JAV ryšio operatoriai, tarp jų „AT&T“, „Sprint“, „Best Buy“ ir kt.⁹⁷, o du JAV senatoriai įspėjo Kanadą neleisti „Huawei“ dalyvauti planuose kurti šalies sparčiojo 5G mobiliojo ryšio tinklus. Jau 2019 m. pradžioje Trumpas nurodė vyriausybei skirti daugiau dėmesio AI technologijų plėtrai. Prezidento įsaku „Amerikos AI iniciatyva“ (American AI Initiative) administracija paraginta skirti visus įmanomus išteklius, kurie padėtų skatinti inovacijas dirbtinio intelekto srityje⁹⁸. Be to, Trumpas paragino JAV įmones stiprinti 5G mobiliojo ryšio plėtrą, kad šių technologijų pirmoji nepanaudotų Kinija.

Taigi ką rodo apžvelgti Trumpo administracijos sprendimai? Matyti, kad JAV vyriausybė deda pastangas riboti Kinijos technologijų sektoriaus plėtrą. Siekiama neleisti Kinijai (ir kitoms konkuruojančioms ekonominėms galioms) įsiveržti į priekį kuriant ir gaminant aukštųjų technologijų pramoninę produkciją, kuri yra JAV hegemonijos pagrindas. Nors struktūriniai apribojimai neleidžia sugrąžinti pramoninės gamybos į JAV, tačiau tai nebūtinai yra JAV vyriausybės tikslas *per se*. Pasitelkusi protekcionizmą Trumpo administracija gali bandyti gaivinti konkrečius šalies pramoninės gamybos sektorius (pvz., plieno ir aliuminio, saulės baterijų, skalbimo mašinų gamybos ir t. t.), kurie susiduria su importo konkurencija. Galbūt tai yra vyriausybės perspėjimas JAV korporacijoms, jog joms nebus leidžiama iškelti dar daugiau pramoninės produkcijos gamybos (ypač aukštųjų technologijų) iš JAV. Kitaip jos negalės laisvai veikti JAV rinkoje.

3. JAV tarptautinės ekonominės politikos poveikis transatlantiniams santykiams

Nuo tada, kai Trumpas tapo JAV prezidentu, paaštrėjo santykiai transatlantinėje bendruomenėje. JAV ir Vakarų Europos šalys nesutaria dėl dujotiekio „Nord Stream 2“ tiesimo, susitarimo dėl Irano branduolinės pro-

⁹⁷ „Huawei“ pakvipo nemalonumais: amerikiečiai ėmėsi tyrimo, kuris gali uždrausti „Android“ naudojimą, 15min.lt, 2018-04-26 (<https://www.15min.lt/mokslasit/straipsnis/technologijos/huawei-pakvipo-ziauriais-nemalonumais-amerikieciai-emesi-tyrimo-kuris-gali-uzdrausti-android-naudojima-646-962776>; žiūrėta 2019-03-18).

⁹⁸ JAV prezidentas ragina vyriausybę dirbtinį intelektą laikyti prioritetu, 15min.lt (BNS), 2019-02-12 (<https://www.15min.lt/mokslasit/straipsnis/jav-prezidentas-ragina-vyriausybe-dirbtini-intelekta-laikyti-prioritetu-646-1101282>; žiūrėta 2019-03-18).

gramos ir klimato kaitos, Europos kariuomenės ir, žinoma, muitų tarifų. 2017 m. gruodį Trumpui paskelbus, kad JAV perkels savo ambasadą iš Tel Avivo į Jeruzalę, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos lyderiai pabrėžė, jog neseks Trumpo pavyzdžiu. Priešingai, jie sukritikavo šį sprendimą, kaip destabilizuojantį padėtį Artimuosiuose Rytuose. 2018 m. Trumpas paskelbė, kad JAV traukiasi iš 2015 m. sudaryto susitarimo su Iranu dėl branduolinės programos – Bendrojo visapusiško veiksmų plano (BVVP), pagal kurį Teheranas sutiko išaldyti savo branduolinę programą mainais į tarptautinių sankcijų panaikinimą. Prancūzijos prezidentas Emanuelis Macronas, Vokietijos kanclerė Angela Merkel ir kiti įtakingi Europos politikai piktinosi šiuo sprendimu, jų teigimu, žlugdančiu sunkiai pasiektą susitarimą. 2018 m. vasarą Trumpas užsipulė Vokietiją pareiškdamas, kad ši yra pakliuvusi į Rusijos nelaisvę dėl per didelės priklausomybės nuo rusiškų dujų. JAV lyderis pridūrė, kad „Nord Stream“ dujotiekis stiprina NATO priešininę Rusiją ir pagrasino nubausti Vokietijos ir kitų šalių įmones, kurios dalyvaus dujotiekio statybose. 2018 m. rudenį Trumpo kritiką išprovokavo Macrono išsakyta idėja sukurti Europos kariuomenę, kuri saugotų Senąją žemyną nuo Kinijos, Rusijos ir JAV.

Norint paaiškinti šiuos nesutarimus, reikėtų atsižvelgti į du aspektus: pirma, valstybės pasaulio sistemoje varžosi tarpusavyje, siekdamos pagerinti arba apsaugoti savo pozicijas – trečiasis „žaidėjas“ (Kinija) didina spaudimą ne tik JAV, bet ir Vakarų Europos šalims, o tai lemia natūralią konkurenciją tarp sąjungininkų, antra, JAV siekia įtvirtinti įtaką geostrategiškai reikšminguose pasaulio regionuose, pavyzdžiui, tuose, kurie aprūpina strateginėmis žaliavomis konkuruojančias ekonomines galias, ypač Kiniją. (Tarp tokių šalių yra Iranas ir Rusija, tačiau šios šalys palaiko glaudžius ekonominius ir energetinius santykius su Vakarų Europos valstybėmis. Vienašališkas spaudimas, kurį vykdo JAV šių valstybių atžvilgiu, nesutampa su didžiųjų Vakarų Europos valstybių interesais.) Trečia, pasitelkdamas užsienio politikos instrumentus Trumpas sprendžia vidaus politikos uždavinius ir siekia mobilizuoti savo elektoratą. Tai sąlygoja kritišką JAV retoriką sąjungininkų atžvilgiu.

Nepaisant šių argumentų, įtampa transatlantinėje erdvėje neturėtų pasiekti kritinio lygio. 2003 m., prasidėjus invazijai į Iraką, transatlantinė bendruomenė taip pat išgyveno santykių krizę, tačiau tektoninių poslinkių neįvyko. Aštresnį konfliktą nebent galėtų išprovokuoti gynybos finansavimo klausimas, nes kuo labiau mažės JAV santykinė ekonominė galia, tuo stipriau Vašingtonas spaus Europos valstybes, kad šios svariau prisidėtų prie savo gynybos. Vis dėlto, nors Trumpas kritikuoja Vakarų Europą dėl gynybos finansavimo, glaudžių santykių su Rusija bei „Nord Stream“ dujotiekio, JAV nelaiko Vakarų Europos

valstybių pagrindinėmis (ekonominėmis) konkurentėmis. Veikiausiai JAV yra suinteresuotos, kad Vakarų Europa palaikytų jas siekiant atsverti Kinijos ekonominę įtaką. Taigi tikėtina, amerikiečiai dės pastangas įtraukti Vakarų Europos valstybes į koaliciją prieš Kiniją, o ne veiks atskirai ar konfliktuos. Neatmetinas scenarijus, kad ateityje į šią „koaliciją“ galėtų būti pakviesta Rusija, nes pastaruoju metu stiprėjęs Kinijos–Rusijos ekonominis-energetinis aljansas neatitinka geostrateginių JAV interesų. Tokia JAV ir Rusijos santykių dinamika reikšmingai veiktų Lietuvos tarptautinę padėtį – Baltijos valstybių ir Lenkijos reikšmė JAV saugumo architektūroje sumenktų. Kita vertus, vargu ar Vidurio ir Rytų Europos regiono šalys praras JAV susidomėjimą, nes ateityje jos galėtų tapti JAV ekonominių interesų atstovėmis Europos Sąjungoje.

Išvados

Pasaulio sistemos paradigma analizuoja ekonominių veiksnių poveikį politikai. Perspektyvos atstovai ragina atkreipti dėmesį į tarptautinį hierarchinį darbo pasidalijimą pasaulinėje kapitalistinėje ekonomikoje. Pagal tai galima nustatyti valstybės padėtį tarptautiniame kapitalizmo tinkle.

Tradiciškai skiriamos trys pagrindinės geoekonominės zonos – „branduolio“, „pusiau periferijos“ ir „periferijos“. Valstybės, gaminančios ir eksportuojančios technologiškai pažangiausią produkciją, turinčią didžiausią pridėtinę vertę, priklauso „branduolio“ geoekonominei zonai. Kadangi „branduolio“ šalių gaminama ir parduodama produkcija santykinai brangi, šiai geoekonominei zonai priklausančios šalys yra sukaupusios daugiausiai kapitalo, tad jų gyventojai uždirba ir vartoja daugiausiai.

„Periferijos“ ir „pusiau periferijos“ geoekonominėms zonoms priklausančios valstybės dažniausiai gamina ir eksportuoja pigią pramoninę bei žemės ūkio produkciją arba žaliavas, o iš „branduolio“ importuoja brangią aukštųjų technologijų pramoninę produkciją. Šis netolygumas lemia žemus atlyginimus ir dideles kainas „periferijos“ valstybėse, taip pat gyventojų emigraciją į „branduolio“ valstybes.

Pasaulio sistemos perspektyvos atstovai pripažįsta, kad valstybės gali judėti iš vienos geoekonominės zonos į kitą. „Pusiau periferijai“ priklausančios valstybės gali patekti į „branduolį“, jei sugeba perimti iš „branduolio“ šalių tam tikras gamybos technologijas, jas išplėtoti, o vėliau apsaugoti nuo „branduolio“ gaminamos produkcijos konkurencijos. „Branduolio“ valstybės gali „periferizuotis“, jei iš jų į „periferiją“ iškeliama pramoninė gamyba (ypač aukštųjų technologijų), o su ja iškeliauja kapitalas, mokesčiai, darbo jėga ir technologinis šalies potencialas.

Tam tikrais istorijos laikotarpiais viena iš „branduolio“ šalių įgyja ekonominę ir karinę pranašumą kitų šalių atžvilgiu ir tampa pasaulio sistemos hegemonu. Tačiau šį statusą šalis išlaiko santykinai trumpą laiką. Hegemonas patiria nuosmukį, kai kitos „branduolio“ arba „pusiau periferijos“ valstybės iš jo perima ir industrijoje įdiegia tas technologijas, kurios leido jam pasiekti hegemoniją, kartu išvysto ir gamyboje panaudoja dar pažangesnes technologijas. Nuosmukį patyrusio senojo hegemono vietą užima nauja ekonominė galia.

Po Šaltojo karo JAV laikomos vieninteliu pasaulio hegemonu. Ekonominė, technologinė ir karinė JAV galia pranoksta likusių „branduolio“ valstybių galias. Amerikiečiai dominuoja pasauliniuose prekybos ir finansų sektoriuose. Vis dėlto JAV pamažu užleidžia pirmaujančiosios šalies poziciją pramoninės gamybos sektoriuje.

JAV ekonominės galios mažėjimą lėmė nacionalinio industrinio sektoriaus nuosmukis, susijęs su gamybos iškėlimu į pigios darbo jėgos valstybes. Tai ne tik sudarė prielaidas JAV ekonominei „periferizacijai“, bet ir davė impulsą Kinijos ekonominės-technologinės galios augimui, vis stipriau veikiančiam santykinę ekonominės galios pusiausvyrą pasaulio sistemoje.

Pastaruoju metu Kinijoje sparčiai kuriasi aukštųjų technologijų industrijos sektorius, kurio sėkminga plėtra sudaro tvirtas prielaidas šiai šaliai pakilti į pasaulio sistemos „branduolio“ zoną. Tai reikštų konkurenciją JAV, kurios šiandien yra pažangiausių pasaulio technologijų kūrimo centras. Dėl šios priežasties JAV vyriausybė ieško priemonių, galinčių padėti pristabdyti Kinijos ekonominės-technologinės galios augimą. Protekcionistinė politika – viena iš jų.

Nuo 2016 m. Trumpo administracija aktyviai siekia pristabdyti aukštųjų technologijų pramoninės gamybos iškėlimo procesą iš JAV, sumažinti priklausomybę nuo importo iš užsienio valstybių bei pristabdyti konkuruojančių šalių ekonominės ir technologinės galios augimą.

Trumpalaikėje perspektyvoje ši politika gali duoti pozityvių rezultatų. Jei Trumpo administracija sugebės apriboti aukštųjų technologijų pramonės iškėlimą iš JAV, tai sudarys sąlygas apsaugoti darbo vietas ir išlaikyti pakankamai aukštą gyvenimo lygį šalyje, kadangi pramonės sektorius generuoja santykinai didelę pridėtinę vertę. Be to, protekcionistinė politika gali padėti sumažinti JAV priklausomybę nuo importo, o tai lems, kad JAV taps savarankiškesnėmis ir mažiau pažeidžiamomis kitų valstybių vykdomos politikos.

Vis dėlto ilgalaikėje perspektyvoje JAV bus vis sunkiau atsilaikyti konkurencinėje kovoje prieš kitus pasaulio ekonominės galios centrus, nes pramoninės gamybos susigrąžinimas – sunkiai įgyvendinamas uždavinys, o konku-

ruojančios pasaulio ekonominės galios, stiprinamos ne tik gamybinius, bet ir intelektualiuosius pajėgumus, vis labiau didins spaudimą JAV ekonomikai. Tikėtina, kad ateityje JAV bus priverstos dar atkakliau ginti savo ekonominius interesus, taigi dar aktyviau vykdys protekcionistinę politiką, o tai kels įtampą tarptautinėje erdvėje.

Ši įtampa gali pasireikšti ir transatlantinėje bendruomenėje. Visgi, labiau tikėtina, kad amerikiečiai dės pastangas įtraukti Vakarų Europos valstybes į „koaliciją“ prieš Kiniją, o ne kals „pleištą“ į transatlantinę vienybę. Taigi Lietuvos ir kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių tarptautinė aplinka nepakis, nebent JAV ateityje aktyviau ieškos sąlyčio taškų su Rusija ir pageidautų Maskvos dalyvavimo „koalicijoje“ prieš Pekiną. Tokiu atveju Baltijos valstybių ir Lenkijos reikšmė JAV pakistų – iš sąjungininkių saugumo ir gynybos srityje jos galėtų tapti JAV ekonominių interesų atstovėmis Europos Sąjungoje.

Vilnius, 2019 m. spalio